

ภูมิหลังของ เรื่องที่ศึกษา

1. ภูมิหลังด้านภูมิศาสตร์ของนครศรีธรรมราช

1.1 ขนาด ที่ตั้ง อาณาเขต

นครศรีธรรมราชเป็นจังหวัดที่ตั้งอยู่ในภาคใต้ของประเทศไทย (แผนที่หมายเลข 1) นับเป็นจังหวัดที่มีพื้นที่มากจังหวัดหนึ่ง คือมีพื้นที่ 10,211,492 ตารางกิโลเมตร คิดเป็นร้อยละ 1.98 ของพื้นที่ทั้งประเทศ เฉพาะในภาคใต้ 14 จังหวัด พื้นที่ของจังหวัด นครศรีธรรมราชมากเป็นอันดับที่สองรองจากจังหวัดสุราษฎร์ธานี¹ (แผนที่หมายเลข 2)

อาณาเขตของจังหวัดนครศรีธรรมราชตั้งอยู่ในบริเวณเส้นแวงที่ 99 องศา 15 ลิบคา ถึง 100 องศา 15 ลิบคาตะวันออก และเส้นรุ้งที่ 8 องศา ถึง 9 องศา 19 ลิบคาเหนือ

ตัวเมืองนครศรีธรรมราชตั้งอยู่ที่บริเวณเส้นแวงที่ 99 องศา 58 ลิบคา 17.5 ฟลิปคาตะวันออก และเส้นรุ้งที่ 8 องศา 25 ลิบคา 12.5 ฟลิปคา หรืออยู่ในบริเวณเกือบกึ่งกลางของคาบสมุทรมลายู ห่างจากกรุงเทพมหานคร โดยทางรถไฟ ประมาณ 832 กิโลเมตร² (แผนที่หมายเลข 3) และ 814 กิโลเมตร โดยทางรถยนต์ ส่วนเขตทิศของจังหวัดนครศรีธรรมราชเป็นดังนี้ (แผนที่หมายเลข 4) คือ³

ทิศเหนือ ติดกับจังหวัดสุราษฎร์ธานี และอำเภอบ้านดอน อำเภอที่อยู่เหนือสุดของจังหวัด คืออำเภอขนอม

ทิศใต้ ติดต่อกับจังหวัดตรัง จังหวัดพัทลุง และจังหวัดสงขลา
อำเภอที่มีอาณาเขตในทิศนี้ คืออำเภอทุ่งสง อำเภอชะอวด
และอำเภอหัวไทร

ทิศตะวันออก ติดต่อกับอำเภอไทย (นครศรีธรรมราชนับเป็นจังหวัดที่มีชายทะเล
ยาวมากในประเทศไทย) อำเภอที่มีอาณาเขตทิศชายทะเล
อำเภอไทย (นับจากเหนือไปใต้) คือ อำเภอขนอม อำเภอลิขิต
อำเภอหาดสำราญ อำเภอเมือง อำเภอปากพันธ์ และอำเภอ
หัวไทร

ทิศตะวันตก ติดต่อกับจังหวัดสุราษฎร์ธานี และจังหวัดกระบี่ อำเภอที่มี
อาณาเขตในทิศนี้ คือ อำเภอขนอม อำเภอลิขิต อำเภอ
หาดสำราญ อำเภอพุนพิน อำเภอนาหวาง อำเภอทุ่งใหญ่ ติดต่อกับ
จังหวัดสุราษฎร์ธานี ส่วนอำเภอทุ่งใหญ่และอำเภอทุ่งสงติดต่อกับ
จังหวัดกระบี่

1.2 ลักษณะภูมิประเทศ

จังหวัดนครศรีธรรมราชมีลักษณะภูมิประเทศทั้งที่เป็นภูเขา เนินเขา และ
ที่ราบชายฝั่งทะเล พอจะแบ่งภูมิประเทศออกเป็น 3 เขต (แผนที่หมายเลข 5) คือ⁴

1.2.1 เขตเทือกเขาตอนกลาง มีเทือกเขาที่สำคัญคือ เทือกเขา
บรรทัดและเทือกเขานครศรีธรรมราช เทือกเขานี้เป็นเส้นกั้นอาณาเขตระหว่างจังหวัด
นครศรีธรรมราชกับจังหวัดสุราษฎร์ธานีในตอนเหนือ แล้วทอดตัวเป็นแนว (เหนือ-ใต้)
ลงมายังตอนกลางของจังหวัดนครศรีธรรมราช เทือกเขานครศรีธรรมราชมียอดเขาที่สูง
ที่สุด คือยอดเขาหลวง สูงประมาณ 1,835 เมตร เหนือระดับน้ำทะเลปานกลาง
บริเวณเทือกเขาตอนกลางนี้เป็นที่เกิดของแม่น้ำลำธารหลายสาย เป็นเขตป่าที่มีความ
อุดมสมบูรณ์ มีสวนผลไม้ สวนยางพารา และสวนกาแฟมาก

1.2.2 เขตที่ราบตะวันตก มีลักษณะเป็นที่ราบเชิงเขา และที่ราบหุบเขา มีเนินเขาเป็นตอน ๆ ที่มีอาณาเขตคลุมบริเวณอำเภอฉวาง พิบูน ห้วยใหญ่ ห้วยสูง และนาบอน คินเป็นคินรวนปนทราย อุดมไปด้วยแร่ธาตุต่าง ๆ มีการปลูกยางพารา มากที่สุด มีการปลูกผลไม้ พริกไทย และกาแฟ และบางส่วนมีการทำนา

1.2.3 เขตที่ราบชายฝั่งทะเล ตั้งแต่เทือกเขาคอนกลางไปทาง ตะวันออกถึงฝั่งอ่าวไทยโดยตลอดตามแนวยาวเหนือ-ใต้ ครอบคลุมบริเวณอำเภอหัวไทร เป็นเขตที่ราบที่มีบริเวณกว้างขวาง ที่ราบทางตอนเหนือเกิดจากการทับถมของตะกอน แม่น้ำและทะเล เป็นสำคัญ บางตอนมีลักษณะเป็นสันทราย มีแม่น้ำลำคลองซึ่งมีต้นน้ำอยู่ บริเวณเทือกเขาคอนกลางไหลผ่านเขตที่ราบนี้หลายสาย ลักษณะคินเป็นคินรวนปนทราย คินตะกอนปนทราย และคินเหนียวรวน อันเป็นคินอุดมเหมาะแก่การเพาะปลูก พื้นที่ส่วนใหญ่จึงเป็นที่นา โดยเฉพาะในเขตอำเภอเมือง ปากพนัง หัวไทร และเชียรใหญ่ บริเวณที่ราบใกล้เชิงเขา มีการปลูกยางพาราและผลไม้มาช้านาน บริเวณชายฝั่งทะเล มีการปลูกมะพร้าว และประชาชนที่อยู่ชายฝั่งทะเลทำการประมง

1.3 แม่น้ำลำคลอง

จังหวัดนครศรีธรรมราชมีลำน้ำที่สำคัญอันเป็นเส้นทางสัญจรมาตั้งแต่อดีตหลายสาย ริมฝั่งน้ำต่าง ๆ มักจะปรากฏร่องรอยชุมชนโบราณอยู่โดยทั่วไป ชุมชนเหล่านั้น มีอายุต่างกันไป และแสดงให้เห็นว่าลำน้ำเหล่านี้ล้วนเป็นแหล่งที่สำคัญในการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์มาตั้งแต่อดีต

แม่น้ำลำคลองที่สำคัญในนครศรีธรรมราชในปัจจุบันมีดังนี้ คือ⁵

1.3.1 แม่น้ำปากพนัง

1.3.2 แม่น้ำหลวง

1.3.3 คลองปากพูน

- 1.3.4 คลองปากพญา-คลองปากนคร
- 1.3.5 คลองเสาชิง
- 1.3.6 คลองกลาย (แหล่งอารยธรรมในอำเภอท่าศาลา)
- 1.3.7 คลองท่าเรือ (แหล่งอารยธรรมในอำเภอเมือง)
- 1.3.8 คลองท่าเรือรี (แหล่งอารยธรรมในอำเภอลิขิต)
- 1.3.9 คลองท่าควาย (แหล่งอารยธรรมในอำเภอลิขิต)
- 1.3.10 คลองท่าหน (แหล่งอารยธรรมในอำเภอลิขิต)
- 1.3.11 คลองเทพราช (แหล่งอารยธรรมในอำเภอลิขิต)

1.4 ลักษณะภูมิอากาศ⁶

เนื่องจากนครศรีธรรมราชอยู่ในบริเวณใกล้เส้นศูนย์สูตร ภูมิอากาศจึงเป็นแบบ
โซนร้อน แต่เนื่องจากอยู่ในคาบสมุทรไม่กว้างนัก จึงได้รับอิทธิพลของลมทะเลตลอดทั้งปี
ประกอบด้วยมีเทือกเขาสูงในตอนกลางและทางตะวันตกของจังหวัด ทำให้อากาศอบอุ่นตลอด
ทั้งปี และมีฝนตกเกือบทั้งปี โดยปกติมีเพียง 2 ฤดู คือ ฤดูฝน และฤดูแล้ง (อุณหภูมิ
สูงประมาณ 37.7 องศาเซลเซียส) อุณหภูมิเฉลี่ยทั้งปีประมาณ 27.4 องศาเซลเซียส

ฤดูร้อนจะร้อนจัดและแห้งแล้งจัดในเดือนกุมภาพันธ์-เมษายน ช่วงนี้แทบจะไม่มี
ฝนเลย ส่วนฤดูฝนจะเริ่มในเดือนพฤษภาคม-กันยายน อันเป็นอิทธิพลของลมมรสุมตะวันตก
เฉียงใต้ แต่ฝนจะตกน้อยกว่าในช่วงเดือนตุลาคม-มกราคม ซึ่งเป็นอิทธิพลของลมมรสุม
ตะวันออกเฉียงเหนือ ปริมาณน้ำฝนโดยเฉลี่ยทั้งปีประมาณ 2,000-3,000 มิลลิเมตร

1.5 ประชากร

จากการสำรวจจำนวนประชากรของจังหวัดนครศรีธรรมราช เมื่อวันที่ 30
มิถุนายน 2526 ปรากฏว่าจังหวัดนครศรีธรรมราชมีประชากรทั้งหมด 1,296,332 คน⁷
นับเป็นจังหวัดที่มีประชากรมากที่สุดในภาคใต้ของประเทศไทย

1.6 การปกครอง

จังหวัดนครศรีธรรมราชแบ่งการปกครองออกเป็น 16 อำเภอ 136 ตำบล และ 1,048 หมู่บ้าน มีเทศบาล 3 แห่ง และสุขาภิบาล 17 แห่ง⁸ (แผนที่หมายเลข 6)

2. ภูมิหลังด้านวัฒนธรรมของนครศรีธรรมราช

นครศรีธรรมราชเป็นดินแดนที่มีอารยธรรมเก่าแก่มากจังหวัดหนึ่งของประเทศไทย บรรพบุรุษจึงได้สร้างสมมรดกทางวัฒนธรรมที่ตกทอดมาจนถึงปัจจุบันนี้ในหลายด้านหลายสาขาทั้งศาสนา ภาษา วรรณกรรม ประเพณี การละเล่น และศิลปกรรมแขนงต่าง ๆ เป็นต้น

2.1 เชื้อชาติ

นครศรีธรรมราชในสมัยโบราณคงจะประกอบด้วยชนชาติที่สำคัญอย่างน้อย 3 ชนชาติ คือ นิกริไท ทวารวดี และมอญ ไกลอยต์ ชนชาติทั้งสามนี้ในระยะต่อมาได้ผสมผสานทางการสมรสจนสืบเชื้อสายกันต่อมา และยากจะแยกได้ว่าในปัจจุบันนี้ชาวนครศรีธรรมราชคนใดสืบเชื้อสายมาจากชนชาติใด อันแสดงออกถึงความผสมผสานทางชนชาติที่สนิทแนบแน่น

ประชากรในนครศรีธรรมราชส่วนใหญ่มีเชื้อชาติไทย มีชนชาติเพื่อนบ้านอยู่บ้าง เช่น ชาวจีน ชาวมาเลย์ และชาวอินเดีย เป็นต้น⁹

ชาวจีนและชาวอินเดียมักจะตั้งถิ่นฐานทำมาหากินอยู่ในเขตตัวเมือง ส่วนชาวมาเลย์หรือชาวไทยมุสลิมส่วนใหญ่จะอยู่ในชนบท โดยเฉพาะบริเวณชายฝั่งทะเล เพราะชาวไทยกลุ่มนี้มีความชำนาญในการประกอบอาชีพทางการประมง

2.2 ศาสนา

ชาวนครศรีธรรมราชนับถือศาสนาแตกต่างกันตามเชื้อชาติ ส่วนมากนับถือศาสนาพุทธ รองลงมาคือ ศาสนาอิสลาม ศาสนาคริสต์ ศาสนาพราหมณ์ ศาสนาสิกข์ และศาสนาขงจื้อ ตามลำดับ¹⁰

2.2.1 ศาสนาพุทธ เป็นศาสนาที่นับถือกันแพร่หลายมากที่สุด มีโบราณสถานและโบราณวัตถุทางพุทธศาสนาที่แสดงว่าพุทธศาสนามีความเจริญรุ่งเรืองในจังหวัดนี้มาเป็นเวลานาน เช่น พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช พระพุทธสิหิงค์ ซึ่งเป็นพระพุทธรูปที่สำคัญประจำเมือง พระพุทธรูปรุ่นเกา และพระพุทธรูปตระกูลช่างนครศรีธรรมราชอีกเป็นจำนวนมาก เป็นต้น

จังหวัดนครศรีธรรมราชมีวัดทางพระพุทธศาสนามากมาย เฉพาะบนหาดทรายแก้ว (ในเขตเทศบาลเมืองนครศรีธรรมราช) มีวัดอยู่ไม่น้อยกว่า 80 วัด ในจำนวนนี้มีวัดเก่าที่ร้างไปแล้วแต่ยังสืบค้นได้ไม่น้อยกว่า 50 วัด ศาสนิกชนในจังหวัดนี้ยึดมั่นในประเพณีทางศาสนามาก จนได้ชื่อว่า "เมืองพระ"

2.2.2 ศาสนาอิสลาม ศาสนานี้มีการนับถือในหมู่ชาวไทยมุสลิม ซึ่งมีเชื้อสายชาวมลายูจากจังหวัดปัตตานี รัฐไทรบุรี และกลันตัน มาตั้งถิ่นฐานในนครศรีธรรมราชตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1-5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์

ในเขตอำเภอเมือง ปากพนัง ท่าศาลา และหัวไทร มีมัสยิด อันเป็นศูนย์กลางการปฏิบัติทางศาสนาของชาวไทยมุสลิมถึง 68 แห่ง ชาวไทยมุสลิมในท้องถิ่นนี้ยังคงปฏิบัติพิธีกรรมตามความเชื่อทางศาสนาอย่างเคร่งครัด ทุกปีจะมีชาวไทยมุสลิมจากจังหวัดนครศรีธรรมราชเดินทางไปแสวงบุญที่เมืองเมกกะ ประเทศซาอุดีอาระเบียเป็นจำนวนไม่น้อย

2.2.3 ศาสนาคริสต์ ประชาชนที่นับถือศาสนาคริสต์ในนครศรีธรรมราชมีจำนวนไม่มากนัก หมอสอนศาสนาชาวยุโรปและอเมริกันได้มาเผยแผ่ศาสนาคริสต์นิกายต่าง ๆ แต่ไม่ค่อยได้ผลเท่าที่ควร ศาสนาคริสต์นิกายที่นับถือกันมากในนครศรีธรรมราช คือนิกายโปรเตสแตนต์ และโรมันคาทอลิก แต่มีโบสถ์ของศาสนาเพียงไม่กี่แห่ง

2.2.4 ศาสนาพราหมณ์ จากหลักฐานทางโบราณคดีแสดงให้เห็นว่า ศาสนาพราหมณ์ได้เข้ามาสู่นครศรีธรรมราชตั้งแต่ยุคแรก ๆ ได้พบเทวรูปพระวิฆณุศิวา ซึ่งเป็นพระวิฆณุกลุ่มที่เก่าแก่ที่สุดในประเทศไทยและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในนครศรีธรรมราชถึง 2 องค์ เทวรูปดังกล่าวนี้มีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 9-10 ต่อจากนั้นก็พบรูปเคารพและซากโบราณสถานเนื่องในศาสนาในชุมชนโบราณทุกแห่งในนครศรีธรรมราช แสดงให้เห็นว่าศาสนาที่เคยรุ่งเรืองมากในนครศรีธรรมราช (คงจะไ้กล่าวโดยละเอียดในบทย่อ ๆ ไป)

2.3 ภาษาและวรรณกรรม

เนื่องจากนครศรีธรรมราชเป็นศูนย์กลางการแลกเปลี่ยนทางการค้าและวัฒนธรรมของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มาเป็นเวลานาน ภาษาและวรรณกรรมจึงเป็นวัฒนธรรมสาขาหนึ่งที่ได้มีการแลกเปลี่ยนกันในบริเวณนี้ด้วย ดังนั้น ภาษาในนครศรีธรรมราชจึงเป็นภาษาถิ่นที่เก่าแก่และมีความผสมผสานเป็นพิเศษ กล่าวคือ มีคำจำนวนมากที่พบในภาษาถิ่นนครศรีธรรมราชคล้ายกับคำในภาษาอื่น ๆ เช่น บาลี สันสกฤต มาเลย์ อาหรับ เปอร์เซีย ฆา จิน ปอร์ตุเกส อังกฤษ ฝรั่งเศส ทัพ และสิงหล เป็นต้น

ในด้านการเขียนนั้น เนื่องจากภาษาถิ่นนครศรีธรรมราชนี้เป็นภาษาที่ยังไม่พบว่ามีอักษรของตัวเองใช้ ในปัจจุบันจึงใช้ตัวอักษรไทยถ่ายทอดเสียง แต่ก็เป็นการยากที่จะถ่ายทอดให้ตรงกับเสียงที่ปรากฏจริง ๆ ได้

ขณะนี้ได้พบจารึกในนครศรีธรรมราชแล้วถึง 13 หลัก ในที่นี้จะกล่าวถึงศิลาจารึกรุ่นโบราณเพียงบางหลักดังต่อไปนี้ คือ¹¹

2.3.1 ศิลาจารึกหุบเขาของคอย ใช้อักษรปัลลวะ (หรือคุณณ์-ปัลลวะ หรืออินเดโย) ภาษาสันสกฤต อายุราวพุทธศตวรรษที่ 10 (ศิลาจารึกหลักนี้เพิ่งค้นพบเมื่อ พ.ศ. 2522)

2.3.2 ศิลจารึกหลักที่ 27 (วัดมเหยงคณ์) ใช้อักษรปัลลวะคล้ายกับตัวอักษรในดินแดนเขมรโบราณ ภาษาสันสกฤต อายุราวพุทธศตวรรษที่ 13

2.3.3 ศิลจารึกหลักที่ 23 (วัดเสมาเมือง) ใช้อักษรอินเดียกลายภาษาสันสกฤต อายุ พ.ศ. 1318

2.3.4 ศิลจารึกหลักที่ 28 (วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร นครศรีธรรมราช) ใช้อักษรปัลลวะ บางท่านมีความเห็นว่าเป็นภาษาสันสกฤต แต่บางท่านมีความเห็นว่าเป็นภาษามอญโบราณ อายุราวพุทธศตวรรษที่ 10-11

2.3.5 ศิลจารึกหลักที่ 29 (วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร นครศรีธรรมราช) ใช้อักษรทมิฬ ก้านแรกยังไม่มีคำอ่านและแปล ส่วนคำที่ 2 ใช้ภาษาทมิฬ อายุราวพุทธศตวรรษที่ 15-16

2.3.6 จารึกวิหารโพธิ์ลังกาหรือ น.ศ. 2 (วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร นครศรีธรรมราช) ใช้อักษรมอญโบราณ ภาษามอญ-พม่า อายุราว พ.ศ. 1775-1825

ส่วนในค่านววรรณกรรมนั้นปรากฏว่าชาวนครศรีธรรมราชสมัยโบราณนิยมบันทึกวิทยาคาร่าง ๆ ลงในหนังสือบุค (สมุดข่อย) ชนิดและขนาดต่าง ๆ ด้วยอักษรหลายชนิด เช่น อักษรขอม อักษรไทยสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช และอักษรไทยปัจจุบัน เป็นต้น แต่การสะกดการันต์และอักษรวิธีเป็นแบบแผนของตนเองโดยเฉพาะหนังสือบุค (สมุดข่อย) นี้มีอย่างแพร่หลายบ้านละหลาย ๆ เล่ม เพราะเป็นตำราเรียนและสรรพวิทยาที่บรรพบุรุษได้บันทึกลงไว้ ในขณะนี้ศูนย์วัฒนธรรมภาคใต้ วิทยาลัยครูนครศรีธรรมราชได้รับบริจาควรรณกรรมประเภทนี้ไว้ศึกษาและเผยแพร่มีจำนวนราว 4,000 เล่ม วรรณกรรมเหล่านั้นส่วนหนึ่งมีภาพจิตรกรรมที่สวยงามประกอบ และพอจะแบ่งออกได้เป็นหลายประเภท คือ¹²

- ก. ความเชื่อเรื่องโชคลาง
- ข. การทูลถวญญูเพื่อประกอบพิธีกรรม
- ค. คำร่ายกลางบ้านหรือยาแนบโบราณ
- ฅ. คำราหมอกุและไสยศาสตร์
- ง. คำรากุลักษณะสัตว์ เช่น ช้าง ม้า นกเขา และแมว เป็นต้น
- จ. นิทานพื้นเมือง และวรรณคดีท้องถิ่น
- ฉ. มาลัยสูตร
- ช. ชาตกในพุทธศาสนา
- จ. บทสวดหรือคาถาที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรม
- ฎ. ทำนนาน
- ฏ. ประวัติศาสตร์
- ฐ. คำร่ายขี้ยสงคราม
- ฑ. กฎหมาย เป็นต้น

จากที่กล่าวมานี้พอจะสัมผัสได้ว่า นครศรีธรรมราชมีวิทยาการเจริญก้าวหน้ามาแต่โบราณ นอกจากนี้ยังมีกวีในนครศรีธรรมราชที่มีชื่อเสียงมาแต่โบราณหลายท่าน

2.4 ประเพณี

ประเพณีของชาวนครศรีธรรมราชเป็นสัญลักษณ์อย่างหนึ่งซึ่งแสดงให้เห็นถึงความเจริญของศาสนาในนครศรีธรรมราช เพราะประเพณีแทบทุกอย่างในนครศรีธรรมราชมีพื้นฐานมาจากศาสนาเป็นส่วนใหญ่ โดยเฉพาะศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์ (ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับศาสนาพราหมณ์จะกล่าวอย่างละเอียดในบทที่ 5)

ประเพณีที่สำคัญของชาวนครศรีธรรมราชที่ปฏิบัติมาแต่อดีตและส่วนใหญ่ยังคงปฏิบัติสืบมาจนกระทั่งปัจจุบันนี้ คือ¹³

2.4.1 ประเพณีตรียัมปวาย (โล้ชิงช้า) ไต่ยกเลิกไปเมื่อ พ.ศ.

2475

2.4.2 ประเพณีให้ทานไฟ

2.4.3 ประเพณีกว่นข้าวมขปายาสยาคุ

2.4.4 ประเพณีแรกนาขวัญ (ยกเลิกไปในสมัยรัชกาลที่ 5)

2.4.5 ประเพณีโล้แม่มก (รับมาจากลังกาและยกเลิกไปเมื่อ พ.ศ.2475)

2.4.6 ประเพณีแห่ช้างชงชาคุ

2.4.7 ประเพณีส่งกรรณงค์

2.4.8 ประเพณีชักมาตรฐปเทียน

2.4.9 ประเพณีลากพระ

2.4.10 ประเพณีสารทเดือนสิบ

2.4.11 ประเพณีสวดก้าน

2.4.12 ประเพณีสวดมาลัย

2.4.13 ประเพณีการทำขวัญ (เช่น การทำขวัญข้าว การทำขวัญนาค

การทำขวัญเด็ก และการทำขวัญเรือ เป็นต้น)

2.4.14 ประเพณีเกี่ยวกับวิถีชีวิต (เช่น การเกิด การบวช การแต่งงาน และการตาย เป็นต้น)

2.4.15 ประเพณียกขันหมากพระปฐม

2.4.16 ประเพณีการขึ้นเบญจา

2.4.17 ขรรมนิยมการออกปาก

2.4.18 ขรรมนิยมการหว่า เป็นต้น

2.5 มหรสพ กีฬา และการละเล่นพื้นบ้าน

ชาวนครศรีธรรมราชมีมหรสพ กีฬา และการละเล่นพื้นบ้านหลายอย่าง
มรดกทางวัฒนธรรมเหล่านี้เป็นที่นิยมของชาวบ้านอย่างกว้างขวาง

การละเล่นพื้นบ้าน กีฬาและมหรสพที่ยังเป็นที่นิยมกันในปัจจุบันนี้ คือ¹⁴

2.5.1 หนังตะลุง

2.5.2 โนรา

2.5.3 เพลงบอก

2.5.4 เพลงคำตัก

2.5.5 เพลงนา

2.5.6 กาหลอ

2.5.7 ลิเกป่า

2.5.8 แคนบด

2.5.9 การเล่นเชื้

2.5.10 กีฬาโกชน

2.5.11 การเล่นสะบ้า

2.5.12 กีฬาชนวัว

2.5.13 การ เล่นกระโทกสาก

2.5.14 การเล่นที่

2.5.15 ปริศนาคำทาย

2.5.16 การ เล่นของเต็ก เป็นต้น

2.6 ศิลปกรรมแขนงต่าง ๆ

นครศรีธรรมราชเป็นจังหวัดที่เป็นศูนย์รวมแห่งศิลปกรรมสาขาต่าง ๆ ของภาคใ้
มาแต่โบราณ ศิลปกรรมประเภทงานช่างฝีมือและศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านประเภทต่าง ๆ ของ

นครศรีธรรมราชเป็นที่นิยมกันอย่างกว้างขวางทั่วทุกภูมิภาคและบุคคลทุกระดับชั้น เช่น กษัตริย์และขุนนาง อย่างที่ปรากฏในเสภาขุนช้างขุนแผน พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 เป็นต้น¹⁵

งานศิลปกรรมที่สำคัญในนครศรีธรรมราชมีดังนี้ คือ¹⁶

- 2.6.1 การทำเครื่องถม
- 2.6.2 การทอผ้ายก
- 2.6.3 การแกะสลักรูปหนังใหญ่และหนังตะลุง
- 2.6.4 การฉักกระเป๋าควยเชือกกล้วย
- 2.6.5 การจักสานเครื่องใช้ยานลิพา
- 2.6.6 การทำสิ่งประดิษฐ์ควายทางอวน
- 2.6.7 การแทงหยวก
- 2.6.8 การทำเครื่องทองเหลือง
- 2.6.9 การทำภาชนะดินเผา เช่น ที่บ้านนอกไร่ และบ้านโมคลาน เป็นต้น
- 2.6.10 การสานกระทง
- 2.6.11 การทำหมากก้นน้ำ
- 2.6.12 การทำเหล็กไฟคอบ
- 2.6.13 การปั้นและหล่อพระพุทธรูป เป็นต้น

จากที่กล่าวมาโดยสรุปนี้แสดงให้เห็นได้ว่าบรรพบุรุษของชาวนครศรีธรรมราชได้สร้างสมมรดกทางวัฒนธรรมไว้ให้ลูกหลานมากมาย จนหลายสิ่งหลายอย่างกลายเป็นเอกลักษณ์แห่งเมืองนครศรีธรรมราชมาจนกระทั่งปัจจุบันนี้

3. อารยธรรม ประวัติศาสตร์และโบราณคดีของนครศรีธรรมราช

นครศรีธรรมราชเป็นเมืองโบราณที่มีความสำคัญทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง การปกครอง และศาสนามากที่สุดเมืองหนึ่งในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เมืองนี้มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักกันอย่างกว้างขวางมาไม่น้อยกว่า 1,800 ปีมาแล้ว หลักฐานทางโบราณคดีและหลักฐานทางเอกสารที่ปรากฏในขณะนี้นั้นยืนยันได้ว่านครศรีธรรมราชมีกำเนิดมาแล้วตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 7 เป็นอย่างน้อย¹⁷

ก่อนที่จะมีชื่อนครศรีธรรมราชนั้น เมืองนี้มีชื่อปรากฏในเอกสารโบราณของไทยและต่างชาติในชื่อต่าง ๆ หลายชื่อ เช่น ทามุพลิงคม, ทมพลิงคม, ทามุพลิงค, มัทธมาลึงคม, ทังมาหลิง, กัน-มา-ลึง, ทมุลิงคาม, ทามพลิงเทศวร, โฮลึง, โพลึง, เขียะโหล, โลแก็ก, ลีริขรรณคร, ศรีธรรมราช, ลิกอร์, ละคอน, คิวตคอน, ลูวระมระ, ปาณลันทร และ เมืองนคร เป็นต้น¹⁸

ในที่นี้จะกล่าวถึงภูมิหลังทางตำนานอารยธรรมของมนุษย์ก่อนประวัติศาสตร์และภูมิหลังทางตำนานประวัติศาสตร์และโบราณคดีของนครศรีธรรมราชโดยสังเขป ดังนี้ คือ

3.1 ยุคหินกลาง

จากหลักฐานทางตำนานโบราณคดีที่ได้จากการสำรวจทางโบราณคดีของกรมศิลปากร ใน พ.ศ. 2524 ได้พบเครื่องมือหินที่เก่าแก่ (จากการเปรียบเทียบโดยถือตามลักษณะเครื่องมือ) จัดเป็นเครื่องมือยุคโพลสโทซีนตอนปลายที่ถ้ำตาหมื่นยม ตำบลช้างกลาง อำเภอดาปาง เครื่องมือหินดังกล่าวนี้มีลักษณะกะโหลกหน้าเตี้ยรูปไข่ คมรอบ ปลายแหลม ก้านบนคล้ายรอยโค่นตัด คล้ายกับลักษณะของขวานกำปั้นที่พบ ณ ไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี และจัดว่าเป็นเครื่องมือหินยุคหินกลาง (อายุราว 11,000-8,350 ปี มาแล้ว) หรือมีลักษณะเหมือนเครื่องมือหินวัฒนธรรมโสมันเนียน ดังนั้น จึงอาจจะกล่าวได้ว่าในจังหวัดนครศรีธรรมราช ได้มีมนุษย์เข้ามาอาศัยอยู่ตั้งแต่ยุคหินกลางเป็นต้นมา¹⁹ เป็นอย่างน้อย

3.2 ยุคหินใหม่

ครั้นในยุคหินใหม่ (อายุราว 3,900-2,000 ปีมาแล้ว) ใ้พบเครื่องมือ เครื่องใช้และภาชนะดินเผาในยุคนี้กระจุกกระจายโดยทั่วไปทั้งที่บริเวณถ้ำและที่ราบของจังหวัดนครศรีธรรมราช เช่น พบเครื่องดินที่มีขาตัวชวานยาวใหญ่ (บางท่านเรียกว่า "ระนาดหิน") ที่อำเภอท่าศาลา นอกจากนี้ใ้พบขวานหินแบบจงอยปากนก, มีดหิน, สิวหิน, และหม้อสามขา เป็นต้น ในหลายบริเวณของจังหวัดนี้²⁰ แสดงว่าในยุคนี้ใ้เกิดมีชุมชนขึ้นแล้ว และชุมชนกระจุกกระจายโดยทั่วไป อันอาจจะตีความไ้ว่าชุมชนในยุคนี้เองที่ไ้พัฒนามาเป็นบ้านเมืองและมีอารยธรรมที่สูงส่งในระยะต่อมา

3.3 ยุคโลหะ

ในยุคโลหะ (อายุราว 2,500-2,200 ปีมาแล้ว) ใ้พบหลักฐานทางโบราณคดีที่สำคัญของยุคนี้คือ กลุ่มมโหระทึกสำริดในนครศรีธรรมราช ถึง 2 ใบ คือที่บ้านเถกเกาย ตำบลท่าเรือ อำเภอเมืองไ้หนึ่ง และที่คลองคุคควน อำเภอนางอกอีกใบหนึ่ง กลุ่มมโหระทึกดังกล่าวนี้จัดอยู่ในวัฒนธรรมของซอน ทั้งนี้ ย่อมเป็นที่ยืนยันไ้ว่าในยุคนี้ ชุมชนในนครศรีธรรมราชไ้มีการติดต่อหรือแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมกับชุมชนอื่นแล้ว การติดต่อดังกล่าวอาจจะโดยการเดินเรือ แสดงให้เห็นว่าสังคมหรือชุมชนในนครศรีธรรมราชเริ่มย่างเข้าสู่สังคมที่จะพัฒนาเป็นสังคมเมืองในยุคประวัติศาสตร์แล้ว ซึ่งระยะที่กล่าวนี้อาจจะเป็นระยะต้นคริสต์ศักราชหรือพุทธศตวรรษที่ 5

3.4 พุทธศตวรรษที่ 7-8

ในคัมภีร์มหานิทเทศซึ่งแต่งขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ 7 ไ้กล่าวถึงเมืองท่าที่สำคัญในอินเดีย ลังกา และเอเชียตะวันออกเฉียงใ้หลายเมือง ในจำนวนเมืองเหล่านี้ หนึ่งที่ไ้กล่าวถึงนครศรีธรรมราชไว้ด้วย ทั้งความตอนที่หนึ่งที่ว่า "...ไปชวา ไปกะมะลิง (กะมะลิง) ไปวังกะ (หรือวังคะ) ..." ²¹ นอกจากนี้ยังปรากฏในคัมภีร์มิลินทปัญหาซึ่งแต่งขึ้นในระยะเดียวกันกับคัมภีร์มหานิทเทศด้วย ²² คำว่า กะมะลิง หรือกะมะลิง หรือกมะลี

หรือ ทมะลี จีนเรียกว่า หังมาหลิง เจาซูกัวเรียก ตัน-มา-ลิ่ง ในศิลาจารึกเรียก
 ทามพวลิงค์ หรือทามพวลิงค คือเมืองนครศรีธรรมราชโบราณ²³ แสดงว่าในระยะนี้
 เมืองนครศรีธรรมราชโบราณเป็นเมืองที่มีความเจริญทางด้านการค้า หรือเป็นตลาดการค้า
 ที่สำคัญในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (แผนที่หมายเลข 7) จึงเป็นที่รู้จักกันดีในหมู่นักเดิน
 เรือและพ่อค้าชาวอินเดีย อาหรับ และจีน

3.5 พุทธศตวรรษที่ 9-10

นอกจาก เอกสารของต่างชาติจะกล่าวถึงนครศรีธรรมราชในระยะนี้แล้วได้มีการ
 ค้นพบพระวิษณุศิลาอันเป็นเทวรูปกลุ่มที่เก่าแก่ที่สุดในประเทศไทยและภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้
 จำนวน 3 องค์ในภาคใต้ พระวิษณุในกลุ่มนี้จำนวน 2 องค์ ค้นพบในจังหวัด
 นครศรีธรรมราช คือองค์แรกค้นพบที่หอพระนารายณ์ อำเภอเมือง ต่อมาย้ายไปประดิษฐาน
 ณ วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ นครศรีธรรมราชตามลำดับ
 องค์ที่สองค้นพบที่วัดพระเพรง ตำบลนาสาร อำเภอเมือง และปัจจุบันนี้จัดแสดงอยู่ ณ
 พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร นครศรีธรรมราช เทวรูปกลุ่มนี้
 มีอายุในราวพุทธศตวรรษที่ 9-10 เพราะเหตุว่าแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของศิลปะอินเดียสมัย
 มถุราและอมราวาทิค่อนข้างชัด (พุทธศตวรรษที่ 8-9) ปรากฏอยู่²⁴

3.6 พุทธศตวรรษที่ 11-12

ในราวกลางพุทธศตวรรษที่ 10 ถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 11 หลักฐานทางโบราณคดี
 ที่เกี่ยวกับพุทธศาสนาได้ปรากฏขึ้นในนครศรีธรรมราช คือ เศียรพระพุทธรูปศิลาขนาดเล็ก
 ซึ่งพบที่อำเภอสิชล (สูง 8.90 เซนติเมตร) ปัจจุบันนี้จัดแสดง ณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ
 นครศรีธรรมราช เศียรพระพุทธรูปดังกล่าวนี้มีคนแบบมาจากศิลปะลุ่มแม่น้ำกฤษณาทางภาค
 ตะวันออกเฉียงใต้ของประเทศอินเดีย และศิลปะแบบนี้ได้ส่งอิทธิพลต่อศิลปะรุ่นหลังมาจนถึง
 พุทธศตวรรษที่ 13²⁵

นอกจากจะพบหลักฐานทางโบราณคดีทั้งที่เกี่ยวกับศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธ ซึ่งได้รับอิทธิพลจากศิลปะในประเทศอินเดียโดยตรงอย่างมากมายในนครศรีธรรมราช ในระยะนี้แล้ว ยังคงพบศิลาจารึกครั้งแรกของประเทศไทยในนครศรีธรรมราชอีกหลาย หลักในระยะนี้²⁶ เช่น ศิลาจารึกหุบเขาช่องคอย ซึ่งค้นพบเมื่อ พ.ศ. 2522 ณ หุบเขา ช่องคอย บ้านคลองท่อน หมู่ที่ 9 ตำบลควนเกย อำเภอธวัชชัย ซึ่งจารึกด้วยอักษร ปัลลวะ อายุราวพุทธศตวรรษที่ 10 (นายชูศักดิ์ ทิพย์เกษร นักภาษาโบราณ กอง หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร มีความเห็นว่าเมื่อพิจารณาโดยอาศัยวิวัฒนาการของรูปแบบ อักษรเป็นเกณฑ์แล้ว จะปรากฏว่าศิลาจารึกหลักนี้มีรูปอักษร เก่าแก่ที่สุดในประเทศไทยใน ขณะนี้)²⁷ ศิลาจารึกหลักนี้ใช้ภาษาสันสกฤต ข้อความที่จารึกบางท่านกล่าวว่าเป็นการ บูชาพระศิวะ, ความนอบน้อมต่อพระศิวะ, เหตุที่บุคคลผู้นับถือพระศิวะ เข้าไปหาพระศิวะ และคติชีวิตที่ว่าคนคือนบ้านของผู้ใดความสุขและผลดีย่อมมีแก่ผู้นั้น²⁸ แต่บางท่านมีความ เห็นว่าเป็นจารึกเกี่ยวกับการสรร เสริญและสักการะ เกียรติคุณของกษัตริย์ศรีวิชัย²⁹ และ ศิลาจารึกวัดมเหยงคณ์ อำเภอเมือง (จารึกหลักที่ 27 ในหนังสือประชุมศิลาจารึกภาคที่ 2) ซึ่งจารึกด้วยอักษรปัลลวะคล้ายกับตัวอักษรที่พบในดินแดนเขมรโบราณ ภาษาสันสกฤต อายุราวพุทธศตวรรษที่ 13 กล่าวถึงเรื่องราวทางศาสนา เรื่องของสงฆ์ พราหมณ์ และจิรวาทอื่นเป็นส่วนประกอบทางศาสนา³⁰ เป็นต้น

จากหลักฐานที่กล่าวมานี้แสดงให้เห็นว่านครศรีธรรมราชได้รับอิทธิพลทาง วัฒนธรรมจากอินเดียทั้งในค่านิยม ภาษา ความเชื่อ ศาสนา ประเพณี กฎหมาย และระบบการปกครอง อันเป็นรากฐานที่สำคัญทางวัฒนธรรมของนครศรีธรรมราชและของ ไทยในปัจจุบันนี้

3.7 พุทธศตวรรษที่ 13-19

นักปราชญ์บางท่านมีความเห็นว่าในพุทธศตวรรษที่ 13 จกทนายเหตุจีนใน สมัยราชวงศ์ถัง (พ.ศ. 1161-1449) เรียกนครศรีธรรมราชว่า "ซิดลิโพซี" หรือ

"ซิทธิโฟเซ" คอมาถึงสมัยราชวงศ์ซ่ง (พ.ศ. 1503-1822) เปลี่ยนเป็นเรียกว่า "สันโฟซี" หรือ "ซันโฟซี" ท่านานและพงศาวดารลังกาเรียกว่า "ซวกะ" ส่วนจกทนาย เหตุพ่อค้าชาวอาหรับเรียกว่า "ซาบัก" หรือ "ซาบากะ" ศาสตราจารย์ยอร์ช เซเกส์ เรียกว่า "ศรีวิชัย" อันเป็นชื่อที่ไคมาจากศิลาจารึกหลักที่ 23 (วัดเสมาเมือง อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช) เพราะในคำแปลศิลาจารึกหลักที่ 23 ซึ่งสลักเมื่อ พ.ศ. 1318 นี้ ท่านเรียกมันว่า "พระเจ้ากรุงศรีวิชัย" และท่านยืนยันว่าชื่อที่กล่าวมาข้างต้นนี้เป็นชื่อเดียวกัน เพียงแต่ท่านไปมีมติว่าศูนย์กลางหรือราชธานีของอาณาจักรศรีวิชัยควรอยู่ที่เมืองปาเล็มบัง ในเกาะสุมาตรา ประเทศอินโดนีเซีย แค่นั้น ศาสตราจารย์มาซุมการมีความเห็นขัดแย้งว่า ราชธานีควรจะอยู่ ณ ที่ที่พบศิลาจารึกหลักที่ 23 คือ นครศรีธรรมราช³¹

นอกจากชื่อพวกซวกะแล้ว ท่านาน พงศาวดารลังกา และจกทนาย เช่น คัมภีร์มหานิทเทส ยังเรียกชื่อดินแดนปลายแหลมของอีกหลายชื่อ เช่น สุวรรณทวีป, สุวรรณปุระ, และตามพรลิงค์ เป็นต้น³²

คำ "ตามพรลิงค์" นั้น ปรากฏในศิลาจารึกหลักที่ 24 (วัดหัวเวียง ไซยา) ด้วย ทำให้นักโบราณคดียอมรับว่าหมายถึงนครศรีธรรมราช เพราะฉะนั้นนักปราชญ์บางท่านจึงมีความเห็นว่ารัฐศรีวิชัยกับรัฐนครศรีธรรมราชก็คือแผ่นดินเดียวกัน ขอบเขตของรัฐนี้จะกว้างขวางแค่ไหนก็เป็นไปตามระยะแห่งความเจริญความเสื่อม ที่ตั้งของราชธานีจะโยกย้ายไปตั้งที่เมืองใดบ้างก็ย่อมแล้วแต่พระราชอัชฌาศัย และอำนาจของกษัตริย์ปกครองรัฐในแต่ละช่วงสมัย³³ แต่เรื่องนี้ก็ยังไม่เป็นที่ยุติ คงจะต้องศึกษาค้นคว้ากันต่อไปอีกไม่น้อย³⁴

ในราชพุทธศตวรรษที่ 18-19 เอกสารโบราณหลายชิ้นได้ระบุว่าราชวงศ์ศรีธรรมมาโลกราชแห่งนครศรีธรรมราชเกรียงไกรมาก ได้จัดการปกครองหัวเมืองในสังกัดในรูปแบบของ "เมืองสิบสองนักษัตร"

3.8 พุทธศตวรรษที่ 20-25³⁵

ในสมัยกรุงศรีอยุธยาซึ่งเริ่มต้นในสมัยพระรามาธิบดีที่ 1 (ซึ่งครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. 1893-1912) เป็นต้นมา แคว้นนครศรีธรรมราชจะเข้าร่วมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับแคว้นศรีอยุธยา และแคว้นอื่น ๆ ด้วย เช่น ล้านนา สุโขทัย และละโว้ เป็นต้น เมื่อรัฐอิสระเหล่านี้รวมเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันแล้วจึงเรียกว่า "ราชอาณาจักรสยาม" โดยให้มีศูนย์กลางหรือราชธานีที่กรุงศรีอยุธยา ส่วนแคว้นอื่น ๆ มีฐานะเป็นประเทศราช

ในราว พ.ศ. 1928 พระราเมศวร (ครองราชย์ พ.ศ. 1931-1936) ได้เสด็จยกกองทัพขึ้นไปตีเชียงใหม่และได้กวาดต้อนชาวเชียงใหม่มาไว้ที่เมืองนครศรีธรรมราช นับเป็นวิธีลดอำนาจหัวเมืองล้านนาไทย และเพิ่มประชากรให้เมืองนครศรีธรรมราช

ในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (ครองราชย์ พ.ศ. 1991-2031) ได้ทรงเปลี่ยนฐานะเมืองนครศรีธรรมราชจากเมือง "พระยามหานคร" มาเป็น "หัวเมืองเอก" ใน พ.ศ. 1998 และให้เจ้าเมืองได้รับบรรดาศักดิ์เป็น "เจ้าพระยา-ศรีธรรมราช"

ในสมัยพระเจ้าปราสาททอง (ครองราชย์ พ.ศ. 2173-2198) นับเป็นครั้งแรกที่นครศรีธรรมราชเป็นกบฏโดยมีสาเหตุมาจากความแตกแยกของข้าราชการในกรุงศรีอยุธยา และการฉกฉวยเปลี่ยนแผ่นดิน ใน พ.ศ. 2172 ซึ่งตรงกับสมัยพระอาทิตย์วงศ์

ฝ่ายกรุงศรีอยุธยาเมื่อทราบสาเหตุ เจ้าพระยาสุรสีห์ ซึ่งต้องการเป็นกษัตริย์ปกครองกรุงศรีอยุธยาแทนพระอาทิตย์วงศ์กษัตริย์ผู้เยาว์ ก็ได้เริ่มวางแผนที่จะกำจัดออกญาเสนาภิมุข (ยามาคา) เจ้ากรมอาสาผู้มียศอำนาจมากในกรุงศรีอยุธยาเวลานั้น ให้ออกไปเสียจากกรุงศรีอยุธยา เพื่อจะได้ไม่ขัดขวางการปราบดาภิเษกขึ้นเป็นกษัตริย์ของตน โดยส่งให้ออกญาเสนาภิมุขไปปราบกบฏที่นครศรีธรรมราชสำเร็จ ออกญาเสนาภิมุขได้ประหาร

ชีวิตข้าราชการผู้ใหญ่ของเมืองที่ไม่ยอมอ่อนน้อมหลายคน พร้อมทั้งบริวารที่ติดจากชาวเมืองแบ่งปันให้ชาวญี่ปุ่นที่ติดคาม เมื่อเสร็จศึกเมืองนครศรีธรรมราชแล้ว ออกญาเสนาภิมุขไคยยกทัพไปปราบกบฏที่ปัตตานี แต่เสียทีถูกอาวุธบาดเจ็บสาหัสกลับมารักษาตัวที่เมืองนครศรีธรรมราชจนเกือบหาย แต่กลับถูกพระยามะริคซึ่งออกไปช่วยราชการอยู่ที่เมืองนครศรีธรรมราชใช้ผ้าพันแผลอาบยาพิษปิดให้ จึงถึงแก่กรรมเพราะยาพิษใน พ.ศ. 2173

ฝ่ายนครศรีธรรมราชเมื่อได้ออกญาเสนาภิมุขแล้ว ก็คิดตั้งตนเป็นอิสระไม่ขึ้นกับกรุงศรีอยุธยาอีก เพราะไม่เห็นด้วยกับการปราบดาภิเษกของพระเจ้าปราสาททอง การตั้งตนเป็นอิสระเช่นนี้ทางกรุงศรีอยุธยาดูว่าเป็นกบฏ จึงได้ส่งกองทัพออกไปปราบปรามโดยให้ออกพระศักดิ์พลอุทธี และออกญาท้ายน้ำเป็นแม่ทัพ ผลปรากฏว่าตีเมืองนครศรีธรรมราชได้โดยง่าย

เวลาล่วงมาอีกประมาณ 25 ปี เมืองนครศรีธรรมราชก็เป็นกบฏต่อกรุงศรีอยุธยาครั้งหนึ่ง คือ เป็นกบฏในสมัยพระเพทราชา (ครองราชย์ พ.ศ. 2231 - 2245) ใน พ.ศ. 2227 ไกยสาเหตุจากเมืองนครศรีธรรมราชไม่ยอมรับพระเพทราชาให้สืบสันตติวงศ์ต่อจากสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ทางกรุงศรีอยุธยาก็ยกกองทัพไปปราบอีกโดยให้พระยาสิทธิราชเคโหเป็นทัพหน้า พระยาราชบุรีเป็นทัพหลัง และให้พระยาราชวังสัน (แขก) เป็นแม่ทัพเรือ ใช้เวลาอยู่ถึง 3 ปี จึงตีแตก ผลการเกิดกบฏครั้งนี้ ทำให้กรุงศรีอยุธยาไม่สู้ไว้วางใจเมืองนครศรีธรรมราชมากนัก จึงได้มีการย้ายสังกัดจากสมุหพระกลาโหมและสมุหนายกไปขึ้นกับสมุหพระยากลาโหมแต่ฝ่ายเดียว

ภายหลังที่เมืองนครศรีธรรมราชเป็นกบฏในรัชสมัยพระเพทราชาแล้ว เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชก็ถูกลดฐานะลงเป็นเพียง "ผู้รั้งเมือง" อยู่ระยะหนึ่ง ครั้นถึงสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ (ครองราชย์ พ.ศ. 2275-2301) ได้มีการยกฐานะเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชขึ้นอีกครั้งหนึ่ง และยกฐานะเมืองเป็น "เมืองพระยามหานคร" เพราะเห็นว่าเมืองนครศรีธรรมราชเป็นหัวเมืองเอกอยู่ทางภาคใต้เพียง เมืองเดียว มีหน้าที่ในการควบคุมหัวเมืองประเทศราชในหัวเมืองมลายู และเป็นผู้รักษาราชอาณาเขตทางคานนี้ด้วย

ครั้นสิ้นสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ กรุงศรีอยุธยาจะล่มสลายมาก ผนังกายกองทัพอพยมาประชิดเมือง และในที่สุดเสียกรุงศรีอยุธยา ใน พ.ศ. 2310 เมืองนครศรีธรรมราชก็ได้ตั้งตนเป็นใหญ่ขึ้นในนาม "ชุมนุมเจ้านครศรีธรรมราช" โดยมีพระปลัด (หนู) บุรุษเมือง เป็นหัวหน้าควบคุม

เมื่อสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีได้กู้เอกราชได้เรียบร้อยแล้ว ก็ยกทัพไปปราบปรามชุมนุมเจ้าพิมาย เสร็จแล้วจึงยกทัพลงมาปราบปรามชุมนุมเจ้านครศรีธรรมราช ผลของการรบในระยะแรกทัพหน้าของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีเสียที เป็นผลให้พระยาเพชรบุรีและพระศรีพิพัฒน์ตายในที่รบ ครั้นสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทราบผลศึกว่าเพลี่ยงพล้ำจึงโปรดเกล้าฯ ให้ยกทัพหลวงไปทันที ครั้นทัพเมืองนครศรีธรรมราชสู้ไม่ได้ เจ้านคร (หนู) จึงพาครอบครัวหนีไปเมืองปัทมานิ ทัพกรุงธนบุรีเข้าเมืองนครศรีธรรมราชได้โดยง่าย พระยาปัทมานิเกรงพระบรมเดชานุภาพจึงจับเจ้านคร (หนู) และครอบครัวส่งมาถวายแก่โดยคิ คณะลูกขุนได้พิจารณาทรมานให้สาหัสโทษเสีย แต่สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงเห็นว่า เจ้านคร (หนู) มีใจเป็นกบฏประทุษร้ายต่อราชอาณาจักร เป็นแต่กึ่งตัวเป็นใหญ่ขึ้นในเวลาที่บ้านเมืองเป็นจลาจลและสูญเสียเอกราชแก่พม่า จึงเห็นสมควรพระราชทานอภัยโทษ และได้รับพระราชทานน้ำพิพัฒน์สัตยาเป็นข้าราชการในกรุงธนบุรี แต่ให้มียศเพียงพระยา พระราชทานบ้านเรือนให้อยู่อาศัยเป็นอย่างดี

เมื่อเสร็จศึกเมืองนครศรีธรรมราชในครั้งนี้ สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี (ครองราชย์ พ.ศ. 2310-2325) โปรดเกล้าฯ ให้ราชบัณฑิตัญเชิญพระไตรปิฎกจากเมืองนครศรีธรรมราชลงเรือไปยังกรุงธนบุรีให้ครบทุกคัมภีร์ เพื่อคัดลอกเป็นฉบับจำลองไว้ ณ กรุงธนบุรี ทั้งนี้เนื่องจากพระไตรปิฎกในกรุงศรีอยุธยาได้ถูกพม่าเผาทำลายเสียหายมาก ส่วนตำแหน่งบุรุษเมืองนครศรีธรรมราชคนใหม่ โปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าหลานเธอเจ้านราสุริยวงศ์ครองตำแหน่งและยกฐานะเมืองนครศรีธรรมราชขึ้นเป็น "ประเทศราช" อีกครั้งหนึ่ง โดยมีเจ้านราสุริยวงศ์เป็นเจ้าประเทศราช

เจ้านราสูริยวงศ์ครองเมืองนครศรีธรรมราชได้ราว 6 ปี ก็ถึงแก่พิราลัย
เมื่อ พ.ศ. 2319 สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงแต่งตั้งให้เจ้านคร (หนู) ซึ่งเข้ารับ
ราชการในกรุงธนบุรีให้กลับคืนไปครองเมืองนครศรีธรรมราชอีกครั้ง โดยให้สุพรรณบัฏ
เป็น "พระเจ้าขัติยราชนิคม สมมติมหิศวรย์ พระเจ้านครศรีธรรมราช เจ้าแห่งลัษีมา"
เมื่อ พ.ศ. 2319

พระเจ้านครศรีธรรมราชได้รับการ เนิลมพระยศเสมอด้วยเจ้าประเทศราช
มีอำนาจแต่งตั้งพระยาอัครมหาเสนาและจตุสดมภ์สำหรับเมืองนครศรีธรรมราชได้ คล้าย
กรุงธนบุรี พระเจ้านครศรีธรรมราช (หนู) ได้รับราชการสนองพระเดชพระคุณมาจนกระทั่ง
สิ้นรัชสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี

ครั้นถึงรัชสมัยสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (ครองราชย์ พ.ศ. 2325-2352)
คือ ใน พ.ศ. 2327 จึงถูกถอดจากพระยศ "พระเจ้านครศรีธรรมราช" ลงเป็น
"พระยานครศรีธรรมราช" และในรัชกาลเดียวกันได้แต่งตั้งอุปราช (พัฒน์) บุตรชายของ
พระเจ้านครศรีธรรมราช (หนู) ขึ้นเป็น "เจ้าพระยานครศรีธรรมราช" เจ้าพระยา
นครศรีธรรมราช (พัฒน์) รับราชการมาจนถึงปลายรัชสมัยรัชกาลที่ 2 จึงได้กราบทูลลาออก
จากตำแหน่งทูลเห็นว่าคนชราร่างาพมากแล้ว

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (ครองราชย์ พ.ศ. 2325-2367)
จึงได้โปรดเกล้าฯ แต่งตั้งพระบริรักษ์ภูเบศร์ผู้ช่วยราชการเมืองนครศรีธรรมราชเป็นเจ้า
เมืองนครศรีธรรมราช มีนามในตราตั้งว่า "พระยาศรีธรรมมาโคกราช ชาติเทโวไชยมไห-
สุริยาธิบดี อภัยพิริยปรากรมพาหุ พระยานครศรีธรรมราช" ทอมากระทำความดีความชอบ
ในราชการ จนได้รับการแต่งตั้งเป็น "เจ้าพระยานครศรีธรรมราช" คนทั่วไปรู้จักในนาม
"เจ้าพระยานครน้อย"

เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ตามหลักฐานทางราชการ กล่าวว่า เป็นบุตรเจ้าพระยานคร (พัฒน์) แต่คนทั่วไปทราบกันว่าเป็นโอรสของพระเจ้ากรุงธนบุรี

เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชผู้นี้มีความสามารถมากได้ทำการปราบปรามหัวเมืองมลายูใกล้เคียงมาตาม เป็นนักการทูตที่สำคัญคนหนึ่งของประเทศ โดยเฉพาะการเจรจากับอังกฤษในสมัยรัชกาลที่ 2-3 ได้ทำให้เมืองนครศรีธรรมราชมีอิทธิพลต่อหัวเมืองมลายู และเป็นต้นตอภัยเกรงแก่บริษัทยิงกบฏซึ่งกำลังแผ่อิทธิพลทางการค้าขายและการเมืองในภาคพื้นเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

นอกจากนี้เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ยังเป็นผู้มีฝีมือในทางช่าง เช่น ฝีมือในทางการต่อเรือจนได้รับสมญาว่าเป็น "นาวิสถาปนิก" และในสมัยรัชกาลที่ 4 (ครองราชย์ พ.ศ. 2394-2411) เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ก็ได้ถวายพระแท่นถมทะเลทอง และพระราชยานถมอีกถวาย

ภายหลังที่เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ถึงแก่อสัญกรรม เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชคนถัดมา คือ เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อยกลาง) ผู้บุตรไม่เข้มแข็งเท่าที่ควร เป็นเหตุให้หัวเมืองมลายูกระต้างกระเทื่อง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ครองราชย์ พ.ศ. 2411-2453) ได้ทรงแก้ไขจัดการปกครองหัวเมืองปักษ์ใต้ โดยให้มีการปกครองเป็นมณฑล นครศรีธรรมราชจึงเป็นมณฑลหนึ่งของประเทศไทย โดยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาสุโขทัยวิเทศ (ปั้น สุโขทัย) เป็นข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลนครศรีธรรมราชใน พ.ศ. 2439

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (ครองราชย์ พ.ศ. 2453-2468) ได้มีการเปลี่ยนแปลงการบริหารราชการแผ่นดินตามการปกครองหัวเมืองอีกครั้งหนึ่งในรัชกาลนี้ได้โปรดฯ ให้มีการแต่งตั้งตำแหน่งอุปราชปักษ์ใต้ขึ้นเพื่อปกครองหัวเมืองปักษ์ใต้ทั้งหมด ในการนี้ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งสมเด็จพระเจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพร กรมหลวงลพบุรีราเมศวร์ ดำรงตำแหน่งอุปราชปักษ์ใต้

จนกระทั่งได้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. 2475 จึงได้ยุบมณฑลนครศรีธรรมราช
ลงเป็นจังหวัดหนึ่งของราชอาณาจักรไทย และคำรณฐานะจึงกล่าวเรื่อยมาจนปัจจุบัน

ภัยพิบัติที่นครศรีธรรมราชมีประวัติอันยาวนานมากอนกรุงสุโขทัยซึ่งถือว่าเป็นราชธานีแรกของ
ไทย มีความเจริญรุ่งเรืองทางพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์มาก่อน ศิลปวัฒนธรรม เช่น
ประติมากรรม สถาปัตยกรรม จิตรกรรม ช่างฝีมือพื้นบ้าน การละเล่น และขนบธรรมเนียม
ประเพณีอันเป็นมรดกทางวัฒนธรรมจึงมีมาก ซึ่งชาวเมืองยังยึดถือปฏิบัติกันอยู่ในปัจจุบัน นครศรี-
ธรรมราชจึงมีอารยธรรมและศิลปวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์ของชาตินบ้านเมืองมาจนกระทั่งปัจจุบันนี้

4. ความเป็นมาของอารยธรรมอันเกี่ยวเนื่องในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

ชนพื้นเมืองในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีมาตั้งแต่ยุคหินเก่า
และมีเรื่อยมาจนถึงยุคหินใหม่และยุคโลหะ สันนิษฐานว่าประชาชนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้
ได้มีการติดต่อโดยสภาพภูมิศาสตร์ที่เอื้ออำนวยกับอันเกี่ยวเนื่องตั้งแต่ยุคหินใหม่ และคงจะติดต่อกันมาก่อน
ที่พวกอารยันจะเข้ามาสู่การอันเกี่ยว (เมื่อ 1,000 ปีก่อนพุทธกาล) แต่ขณะนี้หลักฐานทางโบราณคดี
ยังไม่ค่อยจะแน่ชัดนัก³⁶

จากการที่ชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้ติดต่อกับชาวอินเดียดังกล่าวนำมาทำให้ชนทั้งสอง
พวกนี้มีวัฒนธรรมร่วมกันดังนี้ คือ³⁷ ทางด้านวัตถุ ได้แก่ การทำนาโดยใช้การท่อน้ำ การเลี้ยง
วัวและควาย ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับโลหะและความชำนาญในการเดินเรือ ทางด้านสังคม
ได้แก่ ความสำคัญของสตรีและการสืบเชื้อสายทางสตรี การปกครองเป็นหมวดหมู่อันเกิดจากการ
เพาะปลูกโดยใช้การท่อน้ำ ทางด้านศาสนา ได้แก่ การนับถือผี การเคารพบูชาบรรพบุรุษและ
เจ้าแห่งพื้นดิน การสร้างสถานที่เคารพที่ขมื่นที่สูง การฝังศพในไหดินหรือคอลเมน (โถะดิน)
เพนียดซึ่งมักเกี่ยวกับสิ่งที่เป็นคู่กัน เป็นต้นว่า ภูเขากับทะเล สัตว์มีปีกและสัตว์ในน้ำ คนที่
อยู่บนภูเขากับคนที่อยู่ริมฝั่งทะเล ภาษาของพวกนี้มีการทอเติมคำทั้งข้างหน้า ข้างกลาง
และข้างหลัง ดังนั้นเมื่อชาวอินเดียเดินทางเข้ามาคงจะพบชนชาติเหล่านี้ซึ่งมีวัฒนธรรมไม่ผิดกับ
บรรพบุรุษของคนก็คือ ชนชาติอินโดนีเซียนในหมู่เกาะอินโดนีเซีย ชนชาติอินโดนีเซียนปนกับชนชาติมลายู

ในแหลมมลายู ชนชาติจามบนฝั่งทะเลากลาง และภาคใต้ของประเทศเวียดนามปัจจุบัน
ชนชาติขอมในแหลมโคชินไชนา ประเทศกัมพูชาปัจจุบัน และลุ่มแม่น้ำโขงตอนกลาง
ชนชาติมอญในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและประเทศพม่าภาคใต้ ชนชาติปยู ในลุ่มน้ำอิรวดี
และสะโง (แผนที่หมายเลข 7)

กล่าวโดยทั่วไป ร่องรอยทางตำนานโบราณคดีในภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้
ที่แสดงถึงอารยธรรมอินเดียนั้นมีอายุไม่เก่าไปกว่าพุทธศตวรรษที่ 7-8 แท้จริงที่ใดกล่าว
มาแล้วว่ามีการติดต่อระหว่างภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์
กับประเทศอินเดียสมัยก่อนอารยัน เหตุนั้นชาวอินเดียที่เดินทางเข้ามายังภาคเอเชียตะวันออกเฉียง
เฉียงใต้และชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่เดินทางเข้าไปในอินเดียก็คงจะมีมานานแล้ว
แต่ในระยะระหว่างพุทธศตวรรษที่ 7-8 คงจะมีการติดต่อกันมากขึ้น และมีพระภิกษุ
ในพุทธศาสนาและพวกพราหมณ์เคลื่อนจนมีความรู้ เดินทางเข้ามามากยิ่งขึ้นกว่าแต่ก่อน
จึงทำให้เกิดมีหลักฐานทางวรรณคดี คือ ศิลปจารึกภาษาสันสกฤตขึ้นในพุทธศตวรรษที่ 8
(คือ ศิลปจารึกไวคานู ซึ่งพบ ณ เมืองพุกาวัน ประเทศเวียดนาม อันเป็นศิลปจารึก
ภาษาสันสกฤตที่มีอายุเก่าแก่ที่สุดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้) และทางศิลปะ คือ
พระพุทธรูปตามแบบศิลปะอมราวดี ทางภาคใต้ของประเทศอินเดีย อันอาจมีอายุอยู่ใน
พุทธศตวรรษที่ 9 ณ สถานที่หลายแห่งในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เช่น ในประเทศไทย
บนเกาะสุมาตรา เกาะเซเลเบส และในประเทศเวียดนาม รวมทั้งได้ค้นพบตะเกียง
โรมันสำริด ซึ่งอาจจะหล่อขึ้นที่เมืองอเล็กซานเดรีย ในประเทศอียิปต์ ก่อนสมัย
พุทธศตวรรษที่ 6 ที่ตำบลหงทิก อำเภอนาทม จังหวัดอุบลราชธานี ในประเทศไทยด้วย
อย่างไรก็ดี ตะเกียงโรมันสำริดนี้ก็อาจจะเป็นสิ่งที่ชาวอินเดียนำเข้ามาในภายหลัง
อารยธรรมอินเดียที่แพร่เข้ามาเหล่านี้ได้ก่อให้เกิดผลอย่างแท้จริงขึ้นในพุทธศตวรรษที่ 9
และ 10³⁸

สาเหตุที่การติดต่อกับอินเดียนั้นกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้แพร่หลายยิ่งขึ้น
ในพุทธศตวรรษที่ 7-8 คงเกิดจากสิ่งต่อไปนี้ คือ³⁹

1. มีการติดทองคำชาย "สินค้าฟุ่มเฟือย" มากยิ่งขึ้นระหว่างประเทศอินเดียและอาณาจักรโรมัน สินค้าสำคัญที่ชาวอินเดียต้องการจากภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้คือ ทอง เครื่องเทศ ไม้หอม และยางไม้หอม โดยเฉพาะทองนั้นชาวอินเดียต้องการมาก เพราะเหตุว่าทั้งแกพุทธศตวรรษที่ 4 ก็ถูกชักจูงจากการคมนาคมในภาคกลางของทวีปเอเชีย ไม่อาจจัดหาซื้อทองมาจากแคว้นไซบีเรียได้ดังแต่ก่อน นอกจากนี้ พระจักรพรรดิโรมันในต้นพุทธศตวรรษที่ 7 ก็ทรงห้ามมิให้เหรียญทองโรมันรั่วไหลออกมานอกราชอาณาจักรมากมายถึงเคย ชื่อของสถานที่ต่าง ๆ ที่ชาวอินเดียเดินทางออกมาก็คือค้าขายทางภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เช่น สุวรรณภูมิ สุวรรณทวีป ตักโกละ (ตลาดกระวาน) กรรปุรวีป (เกาะการบูร) นาริเกลทวีป (เกาะมะพร้าว) ย่อมแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของสินค้าต่าง ๆ ดังกล่าวมาข้างต้น

2. การท่องเที่ยวของชาวอินเดียและชาวจีนก็ขึ้นกว่าแต่ก่อน อาจท่องเที่ยวในชนาคนปรทุกผู้โดยสาร์ได้ทั้งแก่ 600-700 คน

3. รู้จักวิถีมรสุม ทำให้การเดินทางทางเรือระหว่างประเทศอินเดียและภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ตลอดจนจากประเทศอินเดียไปยังทะเลแดงทางทิศตะวันตกสะดวกเร็ว และแม่นยำกว่าแต่ก่อน

4. พุทธศาสนาเจริญแพร่หลายยิ่งขึ้น ทำให้ชาวอินเดียไม่รังเกียจการเดินทางออกมายังต่างประเทศ เพราะในศาสนาพราหมณ์นั้นการปะปนกับชนต่างวรรณะหรือต่างเชื้อชาติย่อมถือเป็นบาป วรรณคดีในพุทธศาสนาเป็นต้นว่าชาคกต่าง ๆ ก็ได้กล่าวถึงการเดินทางระหว่างประเทศอินเดียและภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ไว้หลายแห่ง พระพุทธรูปแบบอมราวาทิที่ค้นพบในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก็กล่าวมาบ้างเป็นรูปพระพุทธรูปปางกรูหมันสมุทรอันเป็นที่นับถือของชาวเรื่อนั่นเอง

ชาวอินเดียคงเดินทางเข้ามายังเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ทั้งทางน้ำและทางบก (แผนที่หมายเลข 7) กล่าวคือ⁴⁰ ผู้ที่มาจากภาคใต้ของประเทศอินเดียก็อาจแล่นเรือข้ามเข้า

มาระหว่างหมู่เกาะอันดามันและนิโคบาร์ หรือระหว่างหมู่เกาะนิโคบาร์และแหลมอิน
 เกาะสุมาตรา พวกแรกคงจะไปขึ้นบกที่เมืองตะกั่วป่า และพวกที่สองไปยังแคว้นไทรบุรี
 และต่อจากนั้นก็อาจเดินทางบกจากแคว้นไทรบุรีไปยัง เมืองสงขลา จากตรงไปยังพัทลุง
 ไปยังนครศรีธรรมราชหรืออำเภอบ้านคอน จากกระบี่ไปยังชุมพร และจากตะกั่วป่าไปไทรยา
 ไคสำหรับผู้ที่มาจากภาคกลางของประเทศอินเดียหรือแล่นเรือเลียบตามฝั่งมาก็อาจจะขึ้นบก
 ที่เมืองทะวาย เดินทางผ่านท่านพระเจดีย์สามองค์ และตามลำแม่น้ำแม่กลองลงไปยัง
 ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา หรือจากเมืองมะละแหม่งทางภาคเหนือผ่านท่านแม่สอศ เข้ามายัง
 เมืองปากซึ้งตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำวัง จากลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาก็คงมีทางเดินทางไปยังแม่น้ำโขง
 โดยผ่านทางเมืองศรีเทพ ลุ่มแม่น้ำมูลและที่ราบสูงโคราช ทางเดินสายนี้อาจไปสิ้นสุดลง
 ที่เมืองจำปาศักดิ์ อันเป็นบ่อเกิดของแคว้นกัมพูชาก็ได้ นอกจากนี้ทางภาคเหนือยังมีทางบก
 ที่ติดต่อระหว่างประเทศอินเดียกับประเทศจีน โดยผ่านทางแคว้นอัสมัม ภาคเหนือของ
 ประเทศพม่าและแคว้นยูนนาน เข้าไปจนถึงอาณาจักรน่านเจ้า

จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี และศิลปวัฒนธรรมทำให้
 สอดสวนได้ว่าชาวอินเดียที่เดินทางเข้ามาในภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เนื้มาจาก
 ดินแดนหลายส่วนของอินเดีย (แผนที่หมายเลข 7) คือ⁴¹

1. จากจดหมายเหตุของนักภูมิศาสตร์และนักเดินทางชาวยุโรปหรือชาวจีน
 ตลอดจนเอกสารของชาวอินเดียที่เกี่ยวกับการเดินเรือ ทำให้เราทราบได้ว่าเมืองการี-
 วิปัญฉิมบนปากแม่น้ำกเวรี เมืองปอนดิเชรี และเมืองโลปัทมะ บนฝั่งตะวันออกเฉียงใต้
 ของประเทศอินเดียเคยเป็นเมืองท่าที่เรือใหญ่เดินทางออกมายังแหลมทอง นอกจากนี้ก็มี
 เมืองท่าบนฝั่งตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศอินเดียอีก เป็นต้นว่า เมืองซึ่งอยู่ใกล้
 กับเมืองชิคาโกลปัจจุบัน เมืองคามรลปติ หรือคัมลุต บนปากแม่น้ำคงคา ทางฝั่ง
 ตะวันตกก็มีเมืองท่ากรุกัจจะ และศูรปารกะ ซึ่งตั้งอยู่ทางเหนือ และมุฉิรีซึ่งอยู่ทางใต้

2. จากชื่อสถานที่ต่าง ๆ ซึ่งไม่มีใครได้ประโยชน์มากนัก เพราะชื่อต่าง ๆ มักมาตั้งกันขึ้นเมื่อภายหลัง และชื่อต่าง ๆ ที่สำคัญแพร่หลายอยู่แล้วในประเทศอินเดีย เป็นต้นว่า จัมปา ทวารวดี และอโยธยา ทั้งนี้ มิได้หมายความว่าชาวอินเดียที่ตั้งชื่อเหล่านี้ขึ้นจำเป็นต้องมาจากแถบลุ่มแม่น้ำคงคาเสมอไป ชื่อที่ไม่สำคัญย่อมมีประโยชน์ต่อการศึกษามากกว่า เป็นต้นว่า อาณาจักรทามรา ทางภาคตะวันตกของเกาะชวา ในประเทศอินโดนีเซีย มีชื่อเหมือนกับสถานที่ใกล้แหลมโคโมรินทางภาคใต้ของประเทศอินเดีย นอกจากนี้ยังมีคำว่า อัสสะ คือ โอรหะ หรือ โอริสสะซึ่งไร้เป็นชื่อเมืองพะโค ศรีเกษม หรือ ปูรี อันเป็นชื่อเก่าของ เมืองแปรในประเทศพม่า ชื่อเหล่านี้แสดงว่าดินแดนในประเทศพม่าคงต้องติดต่อกับแคว้นโอริสสะในประเทศอินเดีย คำว่า กลิงค์ บนฝั่งตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศอินเดียก็มีความหมายอยู่ในคำว่า กลิง ซึ่งชาวมลายูและเขมรในปัจจุบันยังใช้เรียกชาวอินเดีย นอกจากนี้ คำว่า เทลง ซึ่งชาวพม่าใช้เรียกเมืองที่มีความหมายถึงชื่อแคว้นเกลิงคานะบนฝั่งตะวันออกของประเทศอินเดียแถบเมืองมีทราสทวย ในขณะที่ชื่อกันชื่อของเผ่าต่าง ๆ ในชนชาติกาโรบาตักในเกาะสุมาตราแสดงให้เห็นว่ามีความเกี่ยวข้องกับประเทศอินเดียภาคใต้ เป็นต้นว่า เผ่าโจพะ ปาณพะ บัลลวะ และมลายาลัม

3. ประเพณีเกี่ยวกับราชวงศ์ เป็นต้นว่า กำเนิดแห่งราชวงศ์ของกษัตริย์แห่งอาณาจักรพุนัน ก็คล้ายกับกำเนิดของกษัตริย์แห่งราชวงศ์บัลลวะที่เมืองกานจิ หรือ กอนจีเวอร์ม ในประเทศอินเดียภาคใต้ ปฐมกษัตริย์และผู้ที่นำอารยธรรมอินเดียเข้ามาเผยแพร่ในอาณาจักรพุนันทั้งสองท่าน ต่างก็เป็นพราหมณ์ในสกุลโกณวินยะ พราหมณ์สกุลนี้มาจากประเทศอินเดียภาคเหนือ แต่ก็มีแขนงหนึ่งลงมามีอำนาจอยู่ในแคว้นโมฮอร์ทางภาคใต้ของประเทศอินเดียในพุทธศตวรรษที่ 7 นอกจากนี้พิธีเคารพบูชาพระอัสติยะ และการกล่าวถึงพระองค์ในภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก็แสดงถึงอิทธิพลของราชวงศ์ปาณพะทางภาคใต้สุดของประเทศอินเดียด้วย

4. ศิวอักษรที่ใช้อยู่ในภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ส่วนใหญ่ก็มาจากประเทศอินเดียภาคใต้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากศิวอักษรในสมัยราชวงศ์ปัลลวะ (ราวพุทธศตวรรษที่ 11-14) แต่ก็มีอิทธิพลของศิวอักษรสมัยก่อนนาครีจากแคว้นเบงกอลทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศอินเดีย แม้เข้ามาในภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก็ยวระหว่าง พ.ศ. 1250-1350

5. หลักฐานทางศิลปะนั้นเราไม่อาจกล่าวอะไรได้มาก เพราะเหตุว่าส่วนใหญ่เกิดขึ้นหลังการเผยแพร่ของอารยธรรมอินเดีย นอกไปจากพระพุทธรูปแบบอมราวตีซึ่งมาจากภาคใต้ของประเทศอินเดียแล้ว ก็ยังมีอิทธิพลของศิลปะแบบคุปตะ ปาละ และเสนะ ตลอดจนจากแคว้นโอริสสะปรากฏอยู่ สำหรับสถาปัตยกรรมเท่าที่มีอยู่ในปัจจุบันก็ห่างจากต้นแบบเดิมในประเทศอินเดียพอใช้ ทั้งนี้ คงเป็นเพราะสถาปัตยกรรมรุ่นแรกในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ซึ่งสร้างด้วยไม้เนื้อไม้สูญหายไปหมดแล้ว โดยทั่วไปเห็นกันว่าศาสนสถานแบบมามัลปรัม ซึ่งกษัตริย์ราชวงศ์ปัลลวะสร้างขึ้นในราวกลางพุทธศตวรรษที่ 12 มีลักษณะคล้ายคลึงกับศาสนสถานประเภทที่สุกในภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แต่ศาสนสถานที่ยกอยู่ในภาคกลางของประเทศอินเดียก็มีลักษณะคล้ายคลึงกับปราสาทอิฐของขอมในสมัยก่อนสร้างเมืองพระนคร (ราว พ.ศ. 1100-1350) และปราสาทจามเช่นเดียวกัน ที่คล้ายคลึงกันมากที่สุดก็คือ เทวสถานภิกขรวณ ในสมัยคุปตะ แถบลุ่มแม่น้ำคงคา

ด้วยเหตุนี้ เราจึงอาจจะกล่าวได้ว่าทุกภาคในประเทศอินเดียมีส่วนช่วยเผยแพร่อารยธรรมของศาสนาเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แต่ภาคใต้นั้นมีมากที่สุด อย่างไรก็ตาม เราไม่ควรยึดถือว่าราชวงศ์ปัลลวะมีความสำคัญมากเกินไป ทั้งนี้ เพราะเหตุว่าหลักฐานรุ่นแรกของจารึกและโบราณคดีในภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ นอกจากในอาณาจักรพุนน (ราวพุทธศตวรรษที่ 6-12) นั้น เกิดขึ้นร่วมสมัยกับการตั้งราชวงศ์ปัลลวะ นอกจากนี้ เราควรคำนึงถึงอิทธิพลของศิลปะลังกาคือ การเผยแพร่อารยธรรมอินเดียซึ่งเป็นอยู่ตลอดระยะเวลาหลายร้อยปี และอาจมีศูนย์กลางที่ช่วยเผยแพร่อารยธรรมอินเดียทั้งอยู่บนแหลมมลายูและเกาะสุมาตราเช่นเดียวกัน⁴²

5. ความเป็นมาของอารยธรรมอินเดียในคาบสมุทรมลายู

ตามสภาพภูมิศาสตร์ ดินแดนในภาคใต้ของประเทศไทย ทั้งแต่จังหวัด ประจวบคีรีขันธ์ลงไปจนถึงตอนใต้สุดของประเทศไทยอันเป็นส่วนหนึ่งของคาบสมุทรมลายู เป็นดินแดนที่ยื่นมาจากแผ่นดินใหญ่ที่มีทะเลสองด้าน ตอนปลายของคาบสมุทรมลายูของ แคนมะลัคกา ดินแดนส่วนนี้มี ความอุดมสมบูรณ์ ใต้ปรากฏหลักฐานทางเอกสารว่า บริเวณนี้เป็นที่พักพิงของนักเดินเรือมาตั้งแต่สมัยโบราณ และเป็นสถานที่ซึ่งเชื่อกันว่าเป็น แหล่งเดียวกันกับสุวรรณภูมิ⁴³

ด้วยเหตุที่สภาพทางภูมิศาสตร์ที่เหมาะสม เป็นดินแดนที่อุดมสมบูรณ์ และชื่อเสียง ของคาบสมุทรมลายูที่ปรากฏมาเป็นเวลานาน สิ่งเหล่านี้คงจะเป็นแรงจูงใจให้ชาว อินเดียเดินทางเข้ามายังดินแดนแถบนี้ เพื่อซื้อสินค้าประเภทเครื่องเทศ ของป่า และ บางพวกอาจจะเข้ามาเพื่อหลบภัยเมื่อถูกขับขับหรือถูกรานจากผู้นำอำนาจบางยุค เช่น ในยุคที่พระเจ้าอโศกมหาราชได้รุกรานพวกกัลิงกะ (Kalinga) เมื่อประมาณ 300 ปี ก่อนคริสตกาล เป็นต้น⁴⁴

บรรดาพวกที่อพยพมานี้ก็คงมีพรพหณ์มากด้วย พวกพรพหณ์เหล่านี้ได้ทำหน้าที่ ทำนุบำรุงทางศาสนาให้แก่กลุ่มชนที่อพยพมาด้วยกัน เมื่ออพยพไปถึงสถานที่ใด พวกพรพหณ์ก็ได้รับการต้อนรับและนับถือจากชนพื้นเมืองในฐานะที่เป็นผู้มีวิชาธรรมสูง และเป็นที่ยอมรับของเจ้าครองนคร เนื่องจากพวกพรพหณ์ได้นำลัทธิเทวราชจาก อินเดียเข้ามาด้วย ลักษณะเช่นนี้ทำให้ฐานะทางสังคมทั้งของพวกพรพหณ์เองและของ เจ้าครองนครสูงขึ้น

พวกพรพหณ์ที่เข้ามาสู่คาบสมุทรมลายูนั้น บางพวกก็ได้เดินทางต่อไปทางเรือ ไปสู่ทะเลจีน แต่เนื่องจากทางเรือต้องขงภัยภัยรบกวน เช่น ภัยจากโจรสลัด ลมฟ้าอากาศ และสภาพของเรือไม่ดีพอ ชาวอินเดียบางพวกจึงเดินทางจากฝั่งทะเล ด้านตะวันตก ไปสู่ทะเลด้านตะวันออก โดยผ่านทางขึ้นแผ่นดินใหญ่ ด้วยเหตุนี้จึงทำให้เกิดเส้นทางคาบสมุทร (Trans-Peninsular Routes) ขึ้น เส้นทางนี้มีตั้งแต่

จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ลงไปถึงไทรบุรี ทั้งมีรายละเอียดต่อไปนี้ คือ 45

1. ช่องสิงขร หรือช่องสันพร้าว เป็นทางข้ามทิวเขาตะนาวศรี ซึ่งเป็นเขตแดนระหว่างประเทศพม่ากับไทย อยู่ในตำบลเกาะหลัก อำเภอเมือง จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ สูง 400 เมตร ในเขตไทยมีถนนจากจังหวัดประจวบคีรีขันธ์กับสถานีบ้านหนองหิน แล้วหักไปทางทิศตะวันตกข้ามทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 4 (เพชรเกษม) จนถึงช่องสิงขร ระยะทาง 23 กิโลเมตร เข้าในเขตพม่าเป็นทางเท้า ช่องนี้เป็นทางสำคัญแต่โบราณมาจนบัดนี้ เพราะเคยเป็นทางเดินและติดต่อค้าขายระหว่างไทยกับเมืองตะนาวศรี และเมืองมะริด

2. เส้นทางข้ามคอคอดกระ อันเป็นส่วนที่แคบที่สุดของแหลมมลายู จากแม่น้ำกระบุรี อำเภอกระบุรี จังหวัดระนอง ทางฝั่งตะวันตกมาออกทางจังหวัดชุมพรฝั่งตะวันออก ในสมัยโบราณเคยเป็นเส้นทางเดินข้ามติดต่อไปมาอยู่เสมอ และจากหุบเขาอำเภอกระบุรี สามารถเดินทางมาออกที่อำเภอสวี จังหวัดชุมพรได้ ตรงที่เรียกของเขานาค มีทางเรือเดินผ่านได้ การเดินทัพของพม่าเมื่อมาตีเมืองชุมพรและการเสกั้จประพาสของรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 ก็อาศัยเส้นทางสายนี้

3. ถัดลงมาทางใต้อีกเล็กน้อย มีทางเดินบกจากราชกรุก อำเภอเมือง จังหวัดระนอง โดยอาศัยคลองราชกรุกซึ่งติดต่อกับทะเลอันดามัน ยาวประมาณ 20 กิโลเมตร เดินทางผ่านพะโต๊ะข้ามภูเขามาออกอำเภอหลังสวน จังหวัดชุมพร หรือถัดลงแม่น้ำหลังสวนลงเรือไปออกปากน้ำใหญ่ในทะเลอันดามันไทยใต้สะดวก เพราะแม่น้ำหลังสวนเป็นแม่น้ำใหญ่ไหลคมนาคน้ำใต้ตลอดปีมาในปัจจุบันนี้

4. อาศัยแล่นเรือมาตามลำน้ำตะกั่วป่า จังหวัดพังงา แล้วเดินบกข้ามเขาสกมาลงคลองสก ต่อลงแม่น้ำพุมดวง ในเขตอำเภอคีรีรัฐนิคม จังหวัดสุราษฎร์ธานี แล้วลงลงมาตามลำน้ำพุมดวง ออกทะเลที่อำเภอบ้านดอน แม่น้ำพุมดวงเป็นแม่น้ำใหญ่เดินเรือใต้ตลอดปี ถ้าประสงค์จะไปเมืองนครศรีธรรมราชก็แยกเข้าไปตามลำแม่น้ำหลวง (คาปี)

ก่อนถึงท่าข้ามเล็กน้อยได้อีกทางหนึ่ง ในเขตอำเภอพระแสง อำเภอนาสาร อำเภอเวียงสระ
อำเภอทุ่งใหญ่ และอำเภอนาวัง ซึ่งล้วนเป็นบริเวณที่พบร่องรอยของอารยธรรมเก่าแก่
ที่อยู่สองฟากฝั่งของแม่น้ำหลวงทั้งสิ้น จากอำเภอนาวังมีทางเดินจากจันดี ท่าบลข้างกลาง
บ้านของเขาเข้าไปทะเลเขาแก้ว อำเภอลานสกา จังหวัดนครศรีธรรมราชได้ ทางนี้เป็น
เส้นทางเดินที่ใช้เวลาสั้นมาก

5. เส้นทางเดินบกตัดข้ามแหลมมลายูสายสำคัญอีกสายหนึ่งที่อยู่ถัดลงมา เรียกกันว่า
เส้นทาง "ปากพนม" กล่าวคือ แล่นเรือมาจอดที่ปากคลองฉาว (เป็นท่าเรือ) ซึ่งเดิมอยู่ใน
เขตการปกครองของจังหวัดสุราษฎร์ธานี ปัจจุบันเป็นอำเภออ่าวลึก จังหวัดกระบี่
แล้วเดินบกผ่านท่าบลเขาทอง ตรงไปบ้านปากพนมซึ่งเป็นจุดรวมของคลอง 2 สาย คือ
คลองสกลกับคลองพนม การเดินทางจำเป็นต้องข้ามคลองตรงสุดหัวเขาพนม เพื่อเดินทางต่อไป
ไปยังบ้านพังกา บ้านยางยวน บ้านตาขุน เป็นต้น จนบรรจบลงแม่น้ำพุมดวง ล่องไป
สู่แม่น้ำกาบี ออกทะเลที่อ่าวบ้านดอน หรือจะเดินบกโดยตลอดก็ได้เพราะมีเส้นทางเดิน
มาแต่โบราณ การเดินทัพข้ามแหลมมลายู และการเดินทางไปตรวจราชการหัวเมืองฝ่ายใต้
ของเจ้านายหลายพระองค์ก็เคยใช้เส้นทางนี้

6. ใต้งไปอีก มีเส้นทางเดินที่สำคัญมาแต่โบราณตัดข้ามแหลมมลายูในเขต
จังหวัดกระบี่อยู่สองสาย คือ สายหนึ่งเข้าทางคลองปะกาไสย ผ่านอำเภอเมืองและ
ถึงอำเภอเขาพนม ไปลงคลองสินปุน อีกสายหนึ่งเข้าทางคลองท่อม ในอำเภอคลองท่อม
ขึ้นไปยังท่าบลคลองท่อมเหนือ เพื่อลงคลองสินปุน แล้วล่องตามลำน้ำนี้ไปจนบรรจบลงแม่น้ำ
หลวงที่อำเภอพระแสงอีกทอดหนึ่ง ไปออกทะเลที่อ่าวบ้านดอน หรือจะแยกขึ้นไปยังอำเภอ
นาวังก็ได้ นอกจากนี้ยังมีทางเดินคึกคักระหว่างพังงากับกระบี่ โดยอาศัยเดินเลียบเขา
ผ่านอำเภอทับปุด จังหวัดพังงา มายังอำเภออ่าวลึก จังหวัดกระบี่ก็ได้

7. แล่นเรือจากปากน้ำกันตัง ผ่านควนธานี (เมืองตรังเก่า) ขึ้นบก
เดินผ่านทางอำเภอห้วยยอด เขาขาว จนถึงปะปางแล้วเข้าท่าบลที่วัง อำเภอทุ่งสง
บ้านของเขา เข้าเขตอำเภอรอนพิบูลย์ ไปออกทะเลที่เมืองนครศรีธรรมราช เส้นทาง

นี้มีความสำคัญมากมาแต่โบราณทุกยุคทุกสมัย เมื่อราว 60 กว่าปีมานี้ ชาวบ้านยังอาศัย เรือบรรทุกหมูจากอำเภอทุ่งสงไปออกปากแม่น้ำกันทั้งไ้

นอกจากนี้ยังมีทางเดินโบราณของชาวอินเดียอีกทางหนึ่ง โดยเข้ามาทางปาก แม่น้ำกันตัง ผ่านอำเภอห้วยยอด อำเภอสิเกา ในจังหวัดตรัง เดินบกข้ามของเขา ใหญ่เข้าเขตอำเภอคลองท่อม จังหวัดกระบี่ เพื่อลงคลองสินปุน ไปบรรจบแม่น้ำ หลวงแล้วออกทะเลที่อ่าวบ้านดอน

อนึ่ง ระหว่างอำเภอห้วยยอด จังหวัดตรัง กับอำเภอทุ่งสง จังหวัด นครศรีธรรมราช มีสาขาลองพากับสาขาลองวังหินกีดกันไ้สะดวกมาแต่โบราณ ครึ่งหนึ่งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจึงไ้เสนอให้รัฐบาลขุดคลองใหญ่เชื่อมระหว่างแม่น้ำ ทากับแม่น้ำตรัง โดยอาศัยลำน้ำธรรมชาติที่เคยใช้เดินทางมาแต่โบราณนี้

๘. นอกจากนี้ยังมีทางเดินบกจากจังหวัดพัทลุง จากเมืองไทรบุรีตรงไปยัง สงขลาและยะลาทางอำเภอเบตงไ้อีกทางหนึ่ง ไ้คนลงไปคงเป็นเพราะแหลมมลายู กว้างมากและมีภูเขาสูงสลับซับซ้อนกันหลายเทือกจึงเดินลำบากมาก ทำให้เมืองเล็ก ๆ ทั้งอยู่ชายทะเล การไปมาหากัน และการเดินทางมายังฝั่งตะวันออกก็อาศัยเรืออ้อม ปลายแหลมมลายู

ทางเดินบกหลักที่ข้ามแหลมมลายู จากฝั่งทะเลตะวันออกมาสู่ฝั่งทะเลตะวันออก เหล่านี้ไ้สะดวก เมื่อตัดข้ามแหลมมลายูไ้แล้วก็สามารถที่จะเดินทางต่อไปยังดินแดน แถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและดินแดนแถบแหลมอินโดจีนไ้สะดวก ตามเส้นทางเดินบก เหล่านี้จึงมักพบหลักฐานทางโบราณคดีที่พิสูจน์ไ้เห็นความสำคัญของเส้นทางนั้น ๆ ด้วย

ตามเส้นทางคาบสมุทรที่กล่าวมา เมื่อพวกพราหมณ์อพยพไปถึงสถานที่ใด ก็นำศาสนาพราหมณ์เข้าไปเผยแพร่ในสถานที่นั้นด้วย ด้วยเหตุนี้จึงปรากฏอิทธิพลของ ศาสนาพราหมณ์ทั่วไปในคาบสมุทรมลายูตอนเหนือ แม้ในปัจจุบันก็มีพวกพราหมณ์อยู่ทั่วไป ในจังหวัดสงขลา พัทลุง ตรัง สุราษฎร์ธานี และนครศรีธรรมราช

6. อิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ในนครศรีธรรมราช

นักปราชญ์บางท่านกล่าวว่าอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ในจังหวัดนครศรีธรรมราชมีมากกว่าบริเวณอื่นนั่นอาจเป็นเพราะว่า นครศรีธรรมราชเป็นเมืองใหญ่ ปรากฏหลักฐานทางเอกสารว่า ในสมัยโบราณบริเวณจังหวัดนครศรีธรรมราชเป็นแคว้นใหญ่เรียกว่าแคว้นทามพริงค์ (Tambralinga) หรือทัมพลิงค์ (Tambalinga) แคว้นนี้ประกอบด้วยเมืองต่าง ๆ เช่น พันพัน (Pan Pan) และเขียะโท้ว (Chiehtu) เป็นต้น บางเมืองมีพราหมณ์ถึง 1,000 คน⁴⁶

อิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ในนครศรีธรรมราชที่ยังคงหลงเหลือร่องรอยอยู่ทราบจนปัจจุบันนี้มีอยู่หลายแบบหลายลักษณะ โดยเฉพาะชุมชนโบราณของพราหมณ์ที่ยังทิ้งร่องรอยไว้เป็นมรดกทางวัฒนธรรมของศาสนาพราหมณ์ในนครศรีธรรมราชมาทราบจนปัจจุบันนี้

หลักฐานทางโบราณคดีนับเป็นเครื่องมือที่สำคัญอย่างหนึ่งในการศึกษาเกี่ยวกับร่องรอยของชุมชนโบราณของพราหมณ์ในนครศรีธรรมราช เพราะได้ค้นพบหลักฐานทางโบราณคดีที่เกี่ยวกับศาสนาพราหมณ์เป็นจำนวนมากในนครศรีธรรมราช

หลักฐานทางโบราณคดีที่จะนำมาใช้ในการศึกษาเกี่ยวกับร่องรอยชุมชนโบราณของพราหมณ์ในนครศรีธรรมราชในที่นี้ คือ โบราณวัตถุที่เกี่ยวข้องกับศาสนาพราหมณ์และโบราณสถานหรือเทวสถานของศาสนาพราหมณ์ที่ยังคงมีร่องรอยอยู่ในนครศรีธรรมราช

ได้ค้นพบโบราณวัตถุที่เป็นประติมากรรมเนื่องในศาสนาพราหมณ์เป็นจำนวนไม่น้อย ประติมากรรมเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นประติมากรรมรูปเคารพในศาสนาพราหมณ์ทั้งเนื่องในลัทธิไศวนิกายและไวษณพนิกาย

7. ความเป็นมาของประติมากรรมรูปเคารพของศาสนาพราหมณ์

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.มาสุข อินทราวุธ ได้กล่าวถึงความเป็นมาของประติมากรรมรูปเคารพไว้อย่างละเอียด ในที่นี้จะสรุปมาลงไว้ดังนี้ คือ⁴⁷

นักปราชญ์หลายท่านมีความเห็นว่า ศิลปกรรมที่ผลิตขึ้นโดยมนุษย์ยุคแรกเริ่มนั้นจะเกี่ยวข้องกับศาสนาเป็นส่วนใหญ่ และมีความเกี่ยวพันลึกซึ้งมาก ในกรณีของศิลปะอินเดีย เนื่องจากความเชื่อทางศาสนาฝังรากลึกเข้าไปในจิตใจประชาชนชาวอินเดีย ความเชื่อนั้นจึงสืบทอดไปยังศิลปกรรมของชาวอินเดียด้วย

ในประเทศอินเดียก่อนที่จะมีรูปเคารพนั้นได้มีการสร้างสัญลักษณ์ต่าง ๆ ขึ้นแทนรูปเคารพ ทั้งที่ปรากฏในศิลปกรรมทางพุทธศาสนาในยุคแรก ๆ ที่สรุปที่การหุคและสาธุจี ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นที่บรรจุพระอัฐิของพระพุทธเจ้า แต่ไม่ปรากฏว่ามีรูปปั้นของพระพุทธองค์อยู่เลย (พระพุทธรูปที่ปรากฏในปัจจุบันเป็นการนำมาหล่อเติมขึ้นมาภายหลัง) กลับปรากฏเป็นภาพสลักเสาเรียง และมีสัญลักษณ์ต่าง ๆ เช่น สลูปแทนมณีทรปักอยู่ เป็นคันสัญลักษณ์เหล่านี้เป็นตัวแทนของสิ่งต่าง ๆ เช่น คันไม้ที่มีรั้วรอบ มีแทนที่ประทับรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าอยู่โคนไม้ แทนกิ่งกลาวมักจะประดับตกแต่งด้วยพวงดอกไม้ม และมณีทรปักอยู่เหนือแทน แสดงว่าเป็นสัญลักษณ์ของพระศาสดาในพุทธศาสนา ส่วนภาพคันไม้ที่ปรากฏจากเครื่องประกอบอันทรงเกียรติจึงกล่าว และเป็นเคียงกันไม้ธรรมคา แสดงว่าเป็นรุกขะ-เจดีย์ หรือที่สถิตของรุกขเทวดา ส่วนภาพสลูปเป็นเนินดินหลุมศพย่อมเป็นสัญลักษณ์ของมหาปรินิพพานของพระพุทธองค์ (แต่เดิมเป็นสัญลักษณ์ของบรรดาความหาบุญของอินเดีย) และภาพนาค ยักษา ยักษิณี และอื่น ๆ ที่ปรากฏในภาพสลักนับแต่เดิมก็เป็นเทพที่เคารพบูชาของประชาชนมาก่อน แต่ต่อมาเมื่อพุทธศาสนาเจริญแพร่หลายเหล่านั้นก็ลดฐานะลงมากลายเป็นบริวารของพระพุทธเจ้า

ในยุคพระเวท (1,000 ปีก่อนพุทธกาล) ไม่ปรากฏว่ามีวัดหรืออาคารอันเป็นที่สถิตของเทพเลย มีแต่กล่าวถึงไฟที่จุดในสภา แสดงว่ามีสภาที่ประดิษฐานกองไฟเพื่อประชาชนมาชุมนุมกันประกอบพิธีกรรมในบางโอกาสเท่านั้น ส่วนรูปปั้นนั้นไม่มีหลักฐานว่ามีการทำในยุคไหน ๆ แต่ยุคหลัง ๆ มีบ้าง พิธีกรรมในศาสนาพระเวทส่วนใหญ่เป็นพิธีกรรมที่บ้านส่วนบุคคล ไม่ค่อยมีการประกอบในที่สาธารณะ

ครั้นในยุคมหากาพย์ (600 ปีก่อนคริสตกาลถึงคริสต์ศตวรรษที่ 2) อันเป็นยุคที่มีวรรณกรรมที่จัดเป็นมหากาพย์หลายเรื่อง แต่ที่สำคัญ คือ รามายณะ และมหากาเวตะ นั้น ศาสนาพราหมณ์เริ่มพัฒนาจากศาสนาพระเวทมาสู่ศาสนาพราหมณ์ยุคใหม่ คือ เป็นศาสนาที่ผสมผสานระหว่างศาสนาพระเวทและศาสนาของชาวท้องถิ่นเข้าด้วยกัน ในยุคนี้มีการทำรูปเคารพโดยเลียนแบบรูปมนุษย์ มีวัดสำหรับประดิษฐานรูปเคารพ ลัทธิศาสนาที่สำคัญในยุคนี้ คือ ลัทธิบูชานางทุรคา (เป็นต้นกำเนิดของลัทธิการบูชาหัตถิ และต่อมากลายเป็นชายาพระศิวะ คือ พระอุมา) ลัทธิบูชาปาศุปะตะ (พระนามหนึ่งของพระศิวะ) และลัทธิบูชาวสุเทวะ-ภฤษณะ (ต่อมากลายเป็นไวษณพนิกายอันนับถือพระวิษณุเป็นเทพสูงสุด)

ในยุคปุราณะ และตันตระ (ยุคปุราณะ ราวคริสต์ศตวรรษที่ 2-6 และยุคตันตระ ราวคริสต์ศตวรรษที่ 7-12) วรรณกรรมในสมัยยุคปุระอันเป็นยุคที่ศาสนาในยุคปุราณะและตันตระเจริญขึ้นได้กล่าวถึงลัทธิต่าง ๆ ที่เจริญควบคู่กันไป คือ มีทั้งลัทธิการบูชาเทพยุคพระเวท เช่น พระอินทร์และพระอัคนี เป็นต้น และมีการบูชาเทพในลัทธิศาสนาอื่น ๆ เช่น การบูชาพระวิษณุ สุริยะ ศิวะ พุทธะ และจีนะ เป็นต้น และยังกล่าวถึงการประกอบพิธีบูชาบรรการูปเคารพทั้งกล่าวด้วย ดังนั้น ลัทธิต่าง ๆ ที่เจริญควบคู่กันในระยะนี้ คือ ลัทธิไวษณพนิกาย (ภควตา), ลัทธิบูชาพระอาทิตย์ (ได้รับอิทธิพลมาจากอิหร่าน), ลัทธิปาศุปะตะ (ไศวนิกาย), ลัทธิหัตถิ (วิวัฒนาการจากการบูชาพระแม่อุให้กำเนิด), ศาสนาจีน และพุทธศาสนา

ในยุคคันตระ เน้นการบูชาเทพต่าง ๆ เช่น วิษณุ ศิวะ และพรหม เทพที่ได้รับยกย่องมีอำนาจเทียบเท่าเทพ มีลัทธิเป็นของตนเอง คือ ศักติ ซึ่งเป็นลัทธิที่นับถือเทพว่าเป็นเทพเจ้าสูงสุด และมีการประกอบพิธีกรรมพิเศษแตกต่างไปจากยุคก่อน ๆ ลัทธินี้เจริญมากในอินเดียในพุทธศตวรรษที่ 13-18 นักปราชญ์เห็นว่าลัทธินี้เก่าแก่มาก คือนับถือกันมาตั้งแต่ยุคอารยธรรมลุ่มแม่น้ำสินธุ (ราว 3,000 ปีก่อนคริสตกาล) โดยสังเกตได้จากหลักฐานที่พบเป็นที่ประทับถวารูปคนนั่งชกสมาธิ โยนิ และเครื่องรางของขลังต่าง ๆ ระยะเวลา นับถือในกลุ่มคนน้อย ๆ และมีพิธีกรรมลึกลับ แต่ต่อมาค่อย ๆ ขยายออกไป

ชาวฮินดูถือว่าสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ของลัทธิคันตระมีอยู่ 51 แห่ง เช่น บริเวณที่มีภูเขา หุบเขา ก้อนหิน บ่อน้ำ ที่มีรูปร่างคล้ายเครื่องเพศชาย หรือเครื่องเพศหญิง เป็นต้น ทั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน ลัทธิคันตระมีอิทธิพลต่อศาสนาพราหมณ์และพุทธศาสนา มาก ทั้งในอินเดียและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ได้รับอิทธิพลทางอารยธรรมจากอินเดีย บรรดารูปเคารพต่าง ๆ ในโบราณสถานของพราหมณ์ในยุคหลัง ๆ เกี่ยวพันกับหลักปฏิบัติของลัทธิคันตระเป็นส่วนมาก

จากหลักฐานทางค่านโบราณคดี ปรากฏว่าศาสนาควคา ซึ่งได้กลายมาเป็นลัทธิไวษณพิกายของศาสนาพราหมณ์นั้น เป็นลัทธิแรกที่ได้นำเอาคติการบูชารูปเคารพมาให้ประชาชนวรรณะสูงบูชารูปเคารพในศาสนาพราหมณ์ ตามคติความเชื่อในนิยายนี้เชื่อว่าพระเป็นเจ้าจะปรากฏกายลงมาโหมมนุษย์เห็นในแบบต่าง ๆ กัน ดังนั้น เพื่อความสะดวกในการสักการะบูชาจึงนิยามทำรูปแทนองค์เทพขึ้น จะเป็นรูปวาคหรือสลักขึ้นก็ได้ จารึกระบุว่าได้มีการสร้างวัดเป็นที่ประดิษฐานเทพเหล่านั้นนับตั้งแต่ก่อนคริสตกาล ในส่วนต่าง ๆ ของอินเดีย ทั้งแคว้นกูรา ไปถึงอินเดียตอนใต้ แต่รูปเคารพในระยะแรก ๆ ไม่ค่อยพบ อันอาจจะเป็นเพราะสร้างด้วยวัตถุที่ไม่ถาวร ในตอนต้นคริสตกาลพบรูปเคารพที่สลักบนเหรียญและที่ประทับตรา ส่วนใหญ่อยู่ในสมัยพระเจ้าอสุริยกะ แห่งราชวงศ์กุษาณะ เป็นรูปพระวิษณุมี 4 กร ถือจักร สังข์ คทา และรูปวงแหวน (แทนดอกบัว)

8. ประติมากรรมรูปเคารพในลัทธิต่าง ๆ บางลัทธิของพราหมณ์⁴⁸

8.1 ไวษณพนิกาย (Vaishnavism)

ลัทธินี้ชื่อลัทธิที่ดัดแปลงมาจากชื่อพระวิष्ณูซึ่งแต่เดิมเป็นชื่อเทพแห่งสวรรค์ในศาสนาฮินดูพระเวท (เทพแห่งพระอาทิตย์) คำว่า "ไวษณพ" ปรากฏในคัมภีร์มหาภารตะว่า หมายถึงชื่อลัทธิที่เป็นที่รู้จักกันในนามต่าง ๆ เหล่านี้ คือ สูริ, สูหฤต, ภควตะ, ลักทวตะ, ปัญจกาลวิท, เอกานติกะ, คันมายะ และปาณูจราตริกะ แต่ที่นิยมใช้มากคือ ภควตา

คำว่า "ภควตา" นี้แต่เดิมเป็นชื่อลัทธิที่บูชาเทพวสุเทวะ-กฤษณะต่อมาเทพวสุเทวะ-กฤษณะ ได้กลายเป็นอวตารปางหนึ่งของพระวิष्ณู คือ กฤษณะวตาร ภควตาเป็นลัทธิของ วอลลิทวะ (ชาวท้องถิ่นในมถุรา) วสุเทวะ-กฤษณะนี้แต่เดิมเป็นชื่อของกษัตริย์ผู้ปรีชาสามารถ เป็นวีรบุรุษ ต่อมาเมื่อประชาชนนับถือมากก็กลายเป็นเทพเจ้าลัทธิภควตาซึ่งนับถือวสุเทวะ-กฤษณะ เป็นเทพสูงสุดได้รับความนิยมมากในต้นคริสต์กาล และต่อมาได้ผสมกลมกลืนเข้ากับบุคลิกลักษณะของเทพวิष्ณู และนารายณะของศาสนาฮินดูพระเวท

หลักฐานทางโบราณคดีที่เก่าแก่ที่สุดที่กล่าวถึงลัทธินี้ คือ จารึกอักษรพราหมิ (อายุราว 200 ปี ก่อนคริสตกาล) บนเสาหินที่เมืองเบสนคร (ใกล้สาธุจิ ในมัธยมประเทศปัจจุบัน คือ เมืองภิวสะ) จารึกนี้บอกถึงการสร้างเทวสถานและรูปเคารพในลัทธินี้ ถัดจากนั้นก็มียุคหลักฐานทางเอกสาร กล่าวถึงลัทธินี้มากมาย

จารึกก่อนคริสตกาลหลายแห่งกล่าวถึงความเกี่ยวข้องกันระหว่างพระวสุเทวะ กับครุท, วิष्ณู, กฤษณะ, นารายณะ และกอนหินศักดิ์สิทธิ์ แสดงถึงการขยายตัวของลัทธินี้จากลัทธิของชนกลุ่มเล็ก ๆ เป็นลัทธิใหญ่ ในราวพุทธศตวรรษที่ 8 ลัทธิภควตา ได้แผ่ขยายลงไปทางใต้ ถึงอาณาจักรของพวกปาลมพะซึ่งอยู่ก่อนใต้สุดเกี่ยวกับอวตารของพระวิष्ณูนั้นมีมากมาย บางคัมภีร์กล่าวว่ามี 34 อวตาร บางคัมภีร์กล่าวว่ามี 10 อวตาร และบางคัมภีร์กล่าวมี 9 อวตาร เพราะอวตารที่ 10 คือพุทธะนั้น

เพิ่มเข้าไปภายหลัง ส่วนชื่อลัทธิว่า "ภควท" ยังคงเป็นที่นิยมใช้กันจนถึงสมัยคุปตะ (พ.ศ. 1100-1300) แม้คำว่า "ไวษณะ" จะเป็นที่รู้จักกันแล้วตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 11 แต่เพิ่งจะนิยมใช้ในพุทธศตวรรษที่ 14

เมื่อลัทธิภควทกลายเป็นไวษณพิกายนั้นได้เน้นหนักไปในทาง ความสำคัญของอวตาร และที่นิยมที่สุด คือ ปางวราหะ, นรสิงห์ และวามนะศรีวิกรม ส่วนพระนางลักษมี ชายาของพระวิष्ณุนั้นเริ่มรู้จักกันมากในสมัยคุปตะและหลังคุปตะ

8.2 ไศวนิกาย (Saivism)

ลัทธินี้มีความเก่าแก่กว่าไวษณพิกาย กล่าวคือ มีร่องรอยที่สามารถสืบสาวได้ว่าเก่าแก่ถึงยุคถึงก่อนประวัติศาสตร์ เพราะจากการขุดค้นอารยธรรม ลุมแม่น้ำสินธุ (อายุราว 3,000-1,500 ปีก่อนคริสตกาล) ได้พบรูปเทพนั่งชักสม้าอยู่ท่ามกลางสัตว์ป่า (บนที่ประทับตรา) สันนิษฐานว่าเป็นต้นแบบของรูปพระศิวะ นอกจากนี้ยังพบสิ่งทำด้วยหิน และในยุคประวัติศาสตร์สิ่งใดที่มีความสัมพันธ์กับการบูชาพระศิวะ โดยกลายเป็นสัญลักษณ์ของพระศิวะ คือ ศิวลึงค์ เทวียูท่าง ๆ ที่ทำขึ้นเมื่อราว 300-200 ปีก่อนคริสตกาลก็ปรากฏรูปพระศิวะและศิวลึงค์ มีวัดจำนวนมากมาสร้างไว้ ประดิษฐานพระศิวะ และศิวลึงค์

ส่วนใหญ่ศิวลึงค์มักจะได้รับมีการประดิษฐานไว้ในวัดเป็นองค์ประธานของวัด ส่วนรูปปั้นของพระศิวะปางต่าง ๆ จะประดิษฐานอยู่ตามส่วนต่าง ๆ ของวัด กลายเป็นเครื่องประดับวัดไป

ศิวลึงค์ที่เก่าแก่และสำคัญที่สุด คือ ศิวลึงค์ที่ประดิษฐานอยู่ในวัด ในหมู่บ้านคุจิมีลัมในมัทราส เป็นลึงค์ที่มีลักษณะเหมือนธรรมชาติมาก สูงประมาณ 5 ฟุต ยอดเป็นรูปพระศิวะมี 2 กร แบกและหมอนน้ำไว้ในพระกรข้างขวา ส่วนพระกรซ้ายถือขวาน ประทับยืนบนบาของคณแคระ ส่วนเครื่องประดับ มีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 4

การสลักรูปพระศิวะกับศิวลึงค์คิต เป็นชิ้นเดียวกันนับเป็นที่นิยมมาก และมีการคักแปลงไปในแบบต่าง ๆ หลายแบบด้วยกัน แบบที่ปรากฏมาก คือ แบบที่เรียกว่า มุขลึงค์ คือ ศิวลึงค์ที่มียอดเป็นพระพักตร์ของพระศิวะ ที่พบมากมีพระพักตร์เดียว เรียกว่า เอกมุขลึงค์ (พักตร์เดียว) หรือมี 4 พักตร์เรียกว่า จตุรมุขลึงค์ (สี่พักตร์ โดยสลักพระพักตร์รอบลึงค์ทั้ง 4 ด้าน ด้านละ 1 พักตร์)

8.3 ศักติ (Saktism)

ลัทธิศักติเจริญขึ้นในยุคกลาง แต่เป็นลัทธิที่เก่าแก่ไม่แพ้ลัทธิไศวนิกาย เพราะพัฒนามาจากการบูชาอิทธิพล (Female energy) ในรูปของพระแม่อุมา เป็นลัทธิที่เก่าแก่มาของชนชาวพื้นเมือง ก่อนหน้าที่ยารยธรรมพระเวทจะปรากฏในอินเดีย

การบูชาอันอารยธรรมลุ่มแม่น้ำสินธุได้พบหลักฐานทางโบราณคดียืนยันถึงความเก่าแก่ของลัทธินี้ เพราะพบรูปสลักหินเขี้ยวที่มีลักษณะเป็นพระแม่ (Mother Goddess) หรือแม่พระธรณี (Earth-Mother) ผู้มีอำนาจประสิทธิประสาทความอุดมสมบูรณ์แก่พืชพันธุ์ธัญญาหาร

นอกจากพบรูปพระแม่จำนวนมากแล้วการบูชาคนทั้งกล่าวยังได้พบหินเจาะรูซึ่งมีลักษณะอวัยวะเพศหญิง (โยนิ) อีกด้วย

การบูชาอิทธิพลอันเป็นลัทธิเก่าแก่ที่ปรากฏในกลุ่มชนที่มีอาชีพหลักในการกสิกรรมได้วิวัฒนาการมาเป็นลัทธิศักติและแพร่หลายในยุคกลาง แม้ในสมัยพระเวท ลัทธินี้ก็ยังแพร่หลายโดยทั่วไปในชนพื้นเมือง เพราะได้พบหลักฐานของลัทธินี้กระจัดกระจายทั่วไป เช่น ในอุตรประเทศ มฤธา, คักนิลา, และภิกา เป็นต้น

พระแม่มีชื่อเรียกต่าง ๆ กัน เช่น เทวี, ศักติ, หุรคา, ปารวตี, อูมา, อัมภิกา, อปรรณา, กาลิและเคารี เป็นต้น ซึ่งเทพทั้งหมดนี้ได้รับยกย่องให้เป็นธิดาของพระศิวะทั้งสิ้น ชื่อต่าง ๆ เหล่านี้ก็เป็นชื่อที่บูชาในชนเผ่าต่าง ๆ กัน เทพเหล่านี้

จึงกลายเป็นภาคหนึ่งของราชาของพระศิวะ อันเป็นเทพสูงสุดของลัทธิไศวนิกาย
ชื่อต่าง ๆ มีความหมายดังนี้

เทวี หมายถึง เทวีผู้ประเสริฐ

ศักติ หมายถึง พลัง คือพลังก่อให้เกิดการสร้างและพลังควบคุม
และจักระเบียบจักรวาล บางทีคำว่า ศักติ ใช้เรียกอวัยวะเพศหญิงที่บูชาโดยพวกที่นับถือ
ลัทธิศักติ

หุรคาและปารวตี แสดงถึงความสัมพันธ์กับภูเขาคิมาลัย ซึ่งตาม
ความเชื่อของชาวอินเดียถือว่า พระแม่ของพวกคนถือกำเนิดมาจากภูเขาคิมาลัย และ
แสดงว่าชื่อทั้งสองนี้เป็นชื่อของเทพีผู้ซึ่งเป็นที่เคารพบูชาของชนชาวภูเขาคิมาลัย (เพราะพระ
ศิวะก็มีชื่อหนึ่งว่า คิริศะ อันหมายถึงผู้อยู่อาศัยอยู่บนภูเขาคิมาลัย)

อัมมา และอัมพิกา มาจากภาษากรีก โดยมาจากคำว่า
อัมมา (แม่) แปลว่า แม่ ในความหมายของแม่แห่งจักรวาล (Universal Mother)

อุปรรณา หมายถึง เทพีผู้เปลือยกาย ไม่สวมเสื้อผ้า
อันเป็นลักษณะพิเศษของพระแม่ (เปลือยกาย)

กาลี เป็นเทพีที่มีนิวคา น่าจะเป็นเทพีของพวกชนพื้นเมืองที่มี
นิวสิคา แต่ชื่อกาลีอาจจะมีความหมายว่า กาล (เวลา หรือความตาย) ซึ่งเป็นคุณลักษณะ
ของพระศิวะ

เคารี เป็นเทพีที่มีนิวขาว เป็นเทพีของชนชาวมังกอลอยด์แห่ง
ภูเขาคิมาลัย

จากหลักฐานที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่าการบูชาพระแม่ เป็นลัทธิ
พื้นเมือง และถูกดุดกลืนเข้าผสมกับศาสนาฮินดูในยุคหลัง เมื่อลัทธิศักติเข้ามามีบทบาท
ในศาสนาพราหมณ์ลัทธิไวษณพนิกายและไศวนิกายแล้ว ศาสนาพราหมณ์จึงมีแนวโน้มในการ

บูชาเทพ เทพอำนาจมาก และเป็นพลังกำลังของเทพ เทพจะสร้างโลกไถ่กู้เมื่อเทพช่วย
หากขาดเทพอื่นเป็นส่วนพลังและอำนาจของเทพเสียแล้ว เทพจะไม่สามารถทำอะไรได้เลย

อย่างไรก็ตาม จุดมุ่งหมายสำคัญ ของลัทธิศักติก็คือการรวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับ
พรหมัน เช่นเดียวกับลัทธิอื่น ๆ ในศาสนาพราหมณ์ วิธีการที่จะนำไปสู่จุดหมายปลายทาง
ดังกล่าว คือการทำสมาธิจิต หากทำไม่ไถ่ก็สวดมนต์สรรเสริญหรือบูชาเทพอื่นเป็นตัวแทนของ
พรหมัน

9. ความเชื่อทั่วไปในศาสนาพราหมณ์

9.1 ความเชื่อเกี่ยวกับเทพเจ้า

ความคิดเรื่องเทพเจ้าต่าง ๆ ของศาสนาพราหมณ์ในสมัยแรก ๆ คือ ยุคพระเวท
(ประมาณ 1,500-900 ปี ก่อนคริสตกาล) เกิดจากสภาพธรรมชาติ คือมนุษย์เกิดจินตนาการ
ว่าเบื้องหลังของธรรมชาติหรือปรากฏการณ์ต่าง ๆ ต้องมีผู้มีอำนาจบังคับ คือมนุษย์โสดความรู้สึก
ในธรรมชาติ กลายเป็นเทพเจ้าตามธรรมชาติไป⁴⁹

เทพเจ้าเหล่านี้เป็นที่มาของเทพนิยายทางศาสนาพราหมณ์ และเป็นพื้นฐานที่สำคัญ
ของลัทธิการบูชาในศาสนาฮินดูในระบอบคฤหัสถ์ เทพที่สำคัญคือเทพประจำทิศทั้งแปด
(ไถ้แก่ พระอินทร์ประจำทิศบูรพา, พระยมประจำทิศทักษิณหรือโลกเบื้องล่าง, พระวรุณประจำ
ทิศประจิม, พระกุเวรหรือท้าวเวสสุวัณประจำทิศเหนือ, พระอัคนีประจำทิศอาคเนย์, พระสุริยา-
ทิตยประจำทิศหรตี, พระวาโยประจำทิศพายัพ, และพระอิศานประจำทิศตะวันออกเฉียงเหนือ)
ซึ่งมีมาตั้งแต่สมัยพระเวท และเห็นชัดขึ้นในสมัยพราหมณ์ อันเป็นระยะที่มีการทำพิธีการ
ต่าง ๆ เพื่อบูชาเทพ เทพเจ้ามีลักษณะที่มนุษย์บูชาเทพเจ้าองค์ใดเขาก็ยกย่องเทพเจ้าองค์นั้น
ว่าสูงสุดในขณะนั้น ลักษณะเช่นนี้ไถ้วิวัฒนาการไปสู่ความคิดเรื่องเอกเทวนิยม เทพที่สำคัญ
คือ พระอินทร์, พระยม, พระวรุณ, พระกุเวร (ท้าวเวสสุวัณ), พระอัคนี, พระสุริยาทิตย,
พระวาโย (มารุต), พระอิศาน, และยังมีเทพอื่นอีกกล่าวถึงอีก คือพระพิณเศวร และพญาพลี⁵⁰

ในยุคทราหมณะ (ประมาณ 1,000-600 ปีก่อนคริสตกาล) การบูชาเทพเจ้า มีพิธีกรรมที่พิถีพิถันมากขึ้น นิกายเถรวาทมากขึ้น มีคัมภีร์การบูชาจะโรบล เครื่องบูชา จะโรบล เครื่องบูชาอยู่เหนือเหตุผลทางศีลธรรม มีการบูชาด้วยน้ำเมา ลีลา และดนตรี ทราหมณะเป็นผู้นับถือการประกอบพิธีกรรม โดยมีคัมภีร์ทราหมณะเป็นแม่บท ที่สำคัญ ทราหมณะจึงเป็นผู้มีอำนาจที่แท้จริงในการบูชาด้วย เทวทูตนี้ ทราหมณะเองก็คิดว่าพวกตนเป็นผู้มีความสำคัญที่สุด ความคิดเรื่องชั้นวรรณะของทราหมณะก็ค่อย ๆ ปรากฏขึ้น 51

9.2 ความเชื่อเกี่ยวกับพระเจ้าสูงสุด

แม้ว่าแนวความคิดเกี่ยวกับการยกย่อง เทพองค์ใดองค์หนึ่งให้สูงส่งกว่าเทพของผู้อื่นจะเริ่มปรากฏในคำสอนของนิกายแล้วตั้งแต่สมัย ราชเวทและสมัยทราหมณะแล้วก็ตาม แต่ก็ยังไม่ชัดเจนจริง ๆ เมื่อศาสนาฮินดูได้วิวัฒนาการเป็นศาสนาอันเคร่งครัดอย่างเต็มที่ในสมัยพระเจ้าหังคะในกษัตริย์ศตวรรษที่ 6 โดยพระองค์ส่งเสริมศาสนาฮินดูเพื่อต่อต้านพุทธศาสนา 52

9.2.1 พระพรหม เป็นเทพเจ้าดั้งเดิมของทราหมณะ มีความสัมพันธ์กับพระปารมี จนบางท่านเห็นว่าในวิวัฒนาการของพระปารมี พระพรหมเป็นหนึ่งในเทพสูงสุดมีหน้าที่เป็นผู้สร้างสรรพสิ่ง เนื่องจากการเกิดของพระองค์เป็นลักษณะการคาดคะเนมากกว่าจะเป็นรูปเคารพทั่วไป ทำให้ในความเป็นจริงพระองค์ไม่ค่อยได้รับความเคารพจากประชาชนมากนัก

พระพรหมมีความหมายเป็นสองนัย คือ นัยแรก คำว่า พรหมหรือ พรหมัน เป็นคำสanskrit หมายถึงวิญญาณอันสูงสุดของจักรวาล ดำรงอยู่ได้ด้วยตนเอง เป็นนิรันดร์ เป็นที่เกิดและเป็นดินแดนของสรรพสิ่ง ไม่มีรูปร่าง ไม่ไร้วัตถุ ไม่สามารถเห็นได้ ไม่เกิด ไม่มีใครสร้าง ไม่มีเบื้องต้นและที่สุด ไม่มีขอบเขตจำกัด ไม่สามารถ

เข้าใจได้โดยปราศสงสัยว่า ปราบทุกหนทุกแห่ง ทั้งในสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิต หมายถึงว่า พระมหากษัตริย์แห่งสรรพสิ่งนั่นเอง 54 แม้สิ่งนี้ พระบรมมหาราชวัง หมายถึง เทพเจ้าที่เกิดจากพรหมนั้น ซึ่งเป็นเจกวิญญานสูงสุด หรืออาจจะกล่าวว่าเป็นภาคบุคลาธิษฐานของพรหมนั่นเอง ลักษณะพระวรกายสีแสด มีสี่เศียร ทรงหงส์เป็นพาหนะ เมื่อพระองค์ได้เกิดจากวิญญานสูงสุดแล้วได้ทรงสร้างเทพเจ้าขึ้นแล้วรับสั่งให้ประจำตามทิศทาง ๆ เช่น พระอัคนีประจำโลก, พระวายุประจำสวรรค์, พระอาทิตย์ประจำท้องฟ้า นอกจากนี้พระองค์ยังได้เนรมิตพรหมนามว่า พระอินทร์, กษัตริย์จากพระอากาศ, และผู้จากพระชนม์และบุตรจากพระบาท 55

9.2.2 พระวิฆเนศวร เป็นหนึ่งในเทพสูงสุดของศาสนาพราหมณ์ ในคัมภีร์พระเวทพระองค์มีชื่อเทพสูงสุดแต่อย่างใด แต่เป็นเพียงสหายสนิทของพระอินทร์ เป็นที่มาของพลังสุริยะ คัมภีร์พระเวทและคัมภีร์พราหมณ์กล่าวถึงพระองค์ว่าเป็นบุตรของนางาเชกษะซึ่งมีชื่อว่า ด้วยการให้กำเนิดนางาเทวีไปนั้น วิฆเนศวรจะกล่าวว่าพระองค์เป็นบุตรของ พระศิวะ และผู้ทำลาย เป็นผู้มีอำนาจเหนือพระพรหมและพระศิวะ อันแสดงให้เห็นถึงการแบ่งแยกกันเป็นใหญ่ระหว่างนิกายต่าง ๆ ในศาสนาพราหมณ์ที่พัฒนาเป็นศาสนาฮินดู 56

9.2.3 พระศิวะ เป็นเทพเจ้ากึ่งเดิมของพวกทมิฬหรือทราวิต หรือทราวีกิเียนทางภาคใต้ของอินเดีย ดังปรากฏหลักฐานในคัมภีร์ของพวกทมิฬและหลักฐานทางโบราณคดีจากการขุดค้นที่เมืองโมเคนโซ-ดาโรและเมืองฮารัปปา ซึ่งเรื่อกันว่าเมืองทั้งสองนี้เป็นที่อยู่ของทราวีกิเียนมาก่อน คนพวกนี้นิยมบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของพระศิวะ หรือสิวลึงค์ 57

พระองค์มักมีชื่อตามสิ่งทีพระองค์ทรงสัมผัสด้วย เช่น สัมผัสกับภูเขาคือ โดยเนาะกูเขาตีมาลัยจึงได้ชื่อว่า สิริเท คือ เป็นใหญ่แห่งภูเขา หรือพระองค์เป็นสามีของพวกทมิฬ เป็นผู้เกี่ยวข้องกับความตายจึงได้ชื่อว่า อุชาศกรเช่นกัน

ในคัมภีร์พระเวทไม่กล่าวถึงพระศิวะไว้โดยตรง แต่กล่าวถึงพระรุทระ ซึ่งเป็นที่ยอมรับกันแล้วว่าเป็นพระศิวะในทางต่อมา พระรุทระเป็นเทพีเคารพของราหมณ์เสมอด้วยเทพอื่น ๆ เมื่อศาสนาราหมณ์ได้รับการปฏิบัติไปอย่างเข้มข้นกับพุทธศาสนาในต้นพุทธศตวรรษที่ 6 พระศิวะก็ได้รับการยกย่องเสมอด้วยพระรุทระและพระวิษณุ และเด่นชัดขึ้นเมื่อมีการแบ่งเป็นนิกายต่าง ๆ เพราะนักปราชญ์ในแต่ละนิกายต่างก็แสดงศรัทธาของเทพเจ้าสูงสุดในนิกายของตน ลักษณะเด่นนี้ปรากฏชัดในยุคปุราณะ

โดยปกติพระศิวะได้รับการกล่าวถึงในสองลักษณะ คือ

ลักษณะแรก ไม่มีรูปร่าง พระองค์เป็นอย่างเดียวกับเรขาคณิตหรืออาคัมภ์ ในกรณีนี้คำของการบูชาพระองค์ก็ของการบูชาส่วนอันละเอียดอ่อนของพระองค์ คือ ศิวลึงค์ ซึ่งมีกำเนิดในลักษณะต่าง ๆ เช่น เกิดขึ้นเองเรียกว่า สยัมภู หรือผู้สร้างหรือสร้างขึ้นมา หรือผู้เขาที่มีลักษณะเหมือนลึงค์ตามธรรมชาติ⁵⁸ และลักษณะที่สอง พระศิวะปรากฏเป็นรูปร่างในรูปแบบต่าง ๆ ในกรณีนี้สามารถบ่งชี้การเคารพของพระองค์ได้ ในคัมภีร์ปุราณะได้กล่าวถึงศิวลึงค์ว่าควรบูชาด้วยภูษาศิวลึงค์ (ซึ่งเรียกว่าโยนิ) อุปมาดังว่าพระศิวะประทับอยู่กับพระนางปารวตีฉันใด รูปศิวลึงค์ก็ควรบูชาด้วยโยนิของพระนางปารวตีฉันนั้น⁵⁹

9.3 ความเชื่อเกี่ยวกับอาคัมภ์

อาคัมภ์ หรือ *soul* เป็นลักษณะความเชื่อที่สำคัญในศาสนาฮินดู โดยเชื่อว่าเป็นพลังชนิดหนึ่ง ไม่ใช่วัตถุ ดำรงอยู่ได้อย่างเป็นอิสระ หรืออาจจะอาศัยอยู่กับร่างกายหรือวัตถุก็ได้ แต่ไม่แนกกันเมื่อวัตถุแตกดับ ดังนั้นอาคัมภ์คือสิ่งที่อยู่ในคนทำให้เป็นบุคคลขึ้น เมื่อร่างกายเน่าเปื่อยแล้ว ยังเชื่อว่าอยู่ต่อไป หรืออาคัมภ์คือเจตภูตของบุคคลที่ตาย เชื่อกันว่าไต่แยกออกไปจากร่างกายและดำรงอยู่ได้ตามลำพัง⁶⁰

เมื่อบุคคลกระทำกรรมดีตายไปแล้วอาคัมภ์ย่อมขึ้นสู่สวรรค์ เมื่อบุคคลทำชั่วก็จะตกนรก แต่ทั้งสวรรค์และนรกไม่ใช่จุดสุดท้ายของมนุษย์ เพราะทำให้อาคัมภ์ต้องเวียนว่ายเช่นเดียวกัน คือ อยู่ภายใต้กฎแห่งกรรม ซึ่งจะชักนำให้เกิดแล้วเกิดอีก เป็นผู้อยู่ในอำนาจของพญามัจจุ คือ ความตาย

9.4 ความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องกรรม

กรรมแปลว่าสิ่งทำจุณหรือสนับสนุน คือ เป็นกฎของจักรวาลและกฎที่ธรรมชาติของสังคม ก่อมาในยุคที่มีการเช่นสรวงบูชาเพื่อบูชา คำนี้มีความหมายถึงยัญพิธีอันเป็นลักษณะเด่นของการบูชาเทพเจ้าในสมัยนั้น แนวคิดเรื่องกรรมสัมพันธ์กับการเกิดใหม่ คือ หากบุคคลมีกิเลส หรืออวิชชาเขากต้องทำกรรม กรรมย่อมผลักดันให้เขาเกิดแล้วเกิดอีก กรรมในอดีตเป็นตัวกำหนดชีวิตในปัจจุบัน กรรมในปัจจุบันเป็นตัวกำหนดชีวิตคนรุ่นในชาติหน้า หากบุคคลใดเกิดมาแล้วรวย ยากจนหรือต่ำต้อย เขาก็ต้องรับสภาพเช่นนั้น เพราะการให้ผลของกรรมแบบที่มีระตาคำหนดไว้ล่วงหน้าแล้วเช่นเดียวกับพรหมลิขิต เป็นสภาพที่ทุกคนต้องจำยอม แก้ไขไม่ได้ วิถีชีวิตถูกกำหนดไว้ล่วงหน้าหมดแล้ว ⁶¹

ส่วนเรื่องวรรณะนั้นตอนแรก เป็นการรังเกียจกันในแง่ของเชื้อราติและวัฒนธรรม คือ เป็นการรังเกียจกันชนเมืองของชาวสยามขึ้น เพราะคิดว่าชนพื้นเมืองมีผิวดำและต้อยวัฒนธรรมกว่าคน จากความรู้สึกนี้จึงกีดกันในเรื่องหน้าที่การงานที่ถือว่าสำหรับชาวสยามด้วยกัน ในเวลาต่อมาเรื่องวรรณะกลายเป็นเรื่องที่ยอมรับว่าพระพรหมเป็นผู้กำหนดไป กลายเป็นกรอบหรือเงาที่กำหนดรูปแบบของชนไทย คือ ถ้าเป็นบุคคลก็จะอยู่ในวรรณะเดิม ไม่สามารถออกไปได้ในชีวิตนี้

9.5 ความเชื่อเกี่ยวกับไสยศาสตร์

ไสยศาสตร์เป็นศาสตร์ที่เกี่ยวกับการใช้เวทย์มนตร์คาถาทุกรูปแบบ การยอมรับอำนาจที่เกิดจากการใช้เวทย์มนตร์คาถาต่าง ๆ ถัดนั้นจึงประกอบด้วยเวทย์มนตร์คาถา ยันต์ และโรตสาง แต่เดิมการร้ายเวทย์มนตร์คาถาเป็นการอ้อนวอนพระเจ้า ต่อมาค่อย ๆ กลายเป็นว่าพิธีกรรมต่าง ๆ นั้นเองมีความศักดิ์สิทธิ์ในตัวเอง คาถาที่ใช้ก็ศักดิ์สิทธิ์มีอำนาจกลับในตัวอักษรแล้ว ไม่ขึ้นอยู่กับอำนาจของเทพเจ้า

เพราะสามารถบังคับเทพเจ้าให้ปฏิบัติต่าง ๆ ได้ เทพจึงเป็นสื่อให้การประกอบพิธี
เกิดสัมฤทธิ์ผลเท่านั้น บางท่านจึงเห็นว่าลักษณะนี้เป็นสาระที่แท้จริงของศาสนา
พราหมณ์⁶²

หลังพุทธกาลศาสนาพราหมณ์ได้พัฒนาเป็นศาสนาฮินดูอย่างเต็มที่ในสมัย
ทุงคะและคุปตะ ประมาณพุทธศตวรรษที่ 6-13 การแสดงความเคารพต่อเทพเจ้าใน
ยุคนี้เรียกว่าลัทธิภักติ คือการมอบกายและใจต่อพระเจ้า อุดมคติของพระเจ้า แสดง
ความรัก ความเชื่อมั่นต่อพระเจ้า วิธีแสดงความรัก คือแปลงสำนักงานการและ
สรรพสิ่งจนกลายเป็นเวทย์มนตร์คาถา ซึ่งเจริญรุ่งเรืองมากในยุคปุราณะทั้งในไวษณ-
นิกาย และไศวนิกาย และในคัมภีร์กัณฑ์ของลัทธิกัณฑ์ซึ่งเจริญในเบงกอลตะวันออก
ทั้งแก่พุทธศตวรรษที่ 12 เป็นต้นมา⁶³

ความเชื่อนี้ถือเป็นแบบฉบับหลักของศาสนาฮินดู ได้เจริญมาในยุค
ต้นกระแสนั้น เพราะมีการกล่าวถึงการโรมรันโค่นเอกราชของพระเจ้าของพระคเณศ
โค่นทางหนึ่ง โดยปรากฏในคัมภีร์กัณฑ์หลายแห่ง⁶⁴

หากพิจารณาให้ดีจะพบว่าผู้เขียนหนังสือดังกล่าวของโดยศาสนา
คือพวกพราหมณ์ เพราะพราหมณ์เป็นผู้เชี่ยวชาญในลัทธิกรรม ยิ่งลัทธิกรรมล้นนัยยะมาก
ขึ้นเท่าใดก็ต้องการผู้เชี่ยวชาญมากขึ้นเท่านั้น พวกพราหมณ์เองก็ขายให้สูงขึ้นเป็น
ธรรมดาที่จะผูกขาดหน้าที่อันนี้ไว้สำหรับตน หรืออย่างน้อยก็จรรวาทัดหมยอยู่กับเจ้า
ของเทพเจ้า เทพเจ้าทั้งหมดอยู่ใต้อำนาจของเวทย์มนตร์คาถา เวทย์มนตร์คาถา
อยู่ใต้อำนาจของพวกพราหมณ์ เพราะฉะนั้นพวกพราหมณ์เป็นเทพเจ้าที่แท้จริงของเร⁶⁵

9.6 ความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งสูงส่ง

ความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งสูงส่งหรือลัทธิศาสดาจริงนั้นแน่นอนว่ามีสิ่งเดียวใช้
งานแห่งลัทธิ ศาสนา หรือลัทธิศาสนา ความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งสูงส่งหรือลัทธิศาสดาจริงนั้นแน่นอนว่ามีสิ่งเดียวใช้

เป็นขั้นแรกของสรรพสิ่ง แม้แต่เทพเจ้าทั้งหลายก็เกิดจากพรหม แนวคิดเกี่ยวกับ
สิ่งสูงสุดใกล้เคียงกับยุคสมัยอูปลิสต์ โดยบรรยายบรรพตของสิ่งสูงสุดไว้สอง
ระดับคือกล่าวถึงสิ่งสูงสุดที่ไม่สามารถกำหนดได้ด้วยวิถีทางปรากฏการณ์และบาง
ครั้งกล่าวถึงสิ่งสูงสุดว่าเหมือนกับบุคคลสูงสุดที่เราต้อง เช่นสรวงนุรา⁶⁶

กล่าวโดยสรุปแนวคิดของศาสนาพราหมณ์เป็นการยอมรับอำนาจต่าง ๆ
ไม่ว่าจะเป็นอำนาจที่ไม่มีตัวตนหรืออำนาจที่มีตัวตน คือ เป็นวิญญาณร้ายต่าง ๆ เป็น
รุกขเทวดาหรือเป็นเทพเจ้า จนกระทั่งเป็นพระเจ้าผู้สูงสุด และยังคิดว่าสิ่งต่าง ๆ
ที่ยกไปจากบุคคลสามารถก่อให้เกิดพฤติกรรมต่าง ๆ ขึ้นได้ ด้วยเหตุนี้จึงคงมีการ
ฮ้อนวอนหรือบวงสรวงอำนาจนั้นโดยวิธีใดวิธีหนึ่ง แม้ว่าจะยะหลัง ๆ จะถูกมองว่า
ความคิดนี้เป็นเรื่องของพราหมณ์ประกอบพิธีกรรมนั่นเองที่สามารถเรียกอำนาจต่าง ๆ ได้
หรืออำนาจที่แท้จริงอยู่ที่พระอาทิตย์ แต่การยอมรับอำนาจเหนือมนุษย์ยังมีอยู่

มหาวิทยาลัยศิลปากร ส่วนวนิลขสิทธิ์

เชิงอรรถท้ายบทที่ 2

¹วิเชียร ณ นคร และคนอื่น ๆ, นครศรีธรรมราชของเรา พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บางกอกสาส์น, 2525), หน้า 3.

²ปรีชา บุญสุข, "บรรยายสรุปผลการสัมมนาทางวิชาการ เรื่อง ประวัติศาสตร์ นครศรีธรรมราช ครั้งที่ 1", ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์นครศรีธรรมราช ครั้งที่ 2 : ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจและสังคมของนครศรีธรรมราช (นครศรีธรรมราช : วิทยาลัยครู นครศรีธรรมราช, 2526), หน้า 462.

³ศูนย์วัฒนธรรมภาคใต้ วิทยาลัยครูนครศรีธรรมราช, รายงานการสำรวจงานช่างฝีมือในจังหวัดนครศรีธรรมราช (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2524), หน้า 22.

⁴เรื่องเดียวกัน, หน้า 22-23.

⁵วิเชียร ณ นครและคนอื่น ๆ, เรื่องเดิม, หน้า 12-14.

⁶ศูนย์วัฒนธรรมภาคใต้ วิทยาลัยครูนครศรีธรรมราช, เรื่องเดิม, หน้า 29.

⁷มติชน วันที่ 15 กันยายน 2526, หน้า 1, 12 อ้างจากกองการทะเบียน กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย.

⁸ศูนย์วัฒนธรรมภาคใต้ วิทยาลัยครูนครศรีธรรมราช, เรื่องเดิม, หน้า 29-31.

⁹วิเชียร ณ นคร และคนอื่น ๆ, เรื่องเดิม, หน้า 40.

¹⁰ คุ สุเทพ สุนทรเกสัช, "ศาสนาในประวัติศาสตร์นครศรีธรรมราช : ศาสนากับพัฒนาการทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง," ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์นครศรีธรรมราช ครั้งที่ 2 : ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจและสังคมของนครศรีธรรมราช (นครศรีธรรมราช : วิทยาลัยครุนครศรีธรรมราช, 2526) หน้า 309-341.

คุ สุวิทย์ ทองศรีเกตุ, "อิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ในนครศรีธรรมราช," ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์นครศรีธรรมราช ครั้งที่ 2 : ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจและสังคมของนครศรีธรรมราช (นครศรีธรรมราช : วิทยาลัยครุนครศรีธรรมราช, 2526), หน้า 342-366.

คุ รัชณี กิริติไพบูลย์, "ศาสนาและสังคมมุสลิมในจังหวัดนครศรีธรรมราช," ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์นครศรีธรรมราช ครั้งที่ 2 : ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจและสังคมของนครศรีธรรมราช (นครศรีธรรมราช : วิทยาลัยครุนครศรีธรรมราช, 2526), หน้า 367-373.

¹¹ คุ ยอร์ช เซทส์, ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 2 : จารึกทวารวดี ศรีวิชัย ละโว้ พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2504), หน้า 21-40.

คุ ประเสริฐ ณ นคร, "จารึกที่พบในนครศรีธรรมราช," ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์นครศรีธรรมราช (นครศรีธรรมราช : วิทยาลัยครุนครศรีธรรมราช, 2521), หน้า 439-473.

คุ อัญชนา จิตสุทธิญาณ, "อักษรและภาษาที่พบในจารึกภาคใต้ก่อนพุทธศตวรรษที่ 19," เอกสารการประชุมทางวิชาการ 700 ปีลายสือไทย จัดโดยคณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา วันที่ 14-16 กรกฎาคม 2526 ณ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา, (เอกสารอักษราเนา), หน้า 1-2.

กู ปรีชา นุ่นสุข, หลักฐานทางโบราณคดีในภาคใต้ของประเทศไทยที่เกี่ยวข้องกับอาณาจักรศรีวิชัย (นครศรีธรรมราช : ศูนย์วัฒนธรรมภาคใต้ วิทยาลัยครูนครศรีธรรมราช, 2525), หน้า 113-133 และ 151-222.

กู ชูศักดิ์ ทิพย์เกษร และชะเอม แก้วคล้าย, "ศิลาจารึกหุบเขาของคอย," ศิลปากร, ปีที่ 24 ฉบับที่ 4 (กันยายน 2523), หน้า 89-93.

กู ปรีชา นุ่นสุข, "จารึกหุบเขาของคอย : หน้าใหม่ของประวัติศาสตร์ภาคใต้," ศิลปวัฒนธรรม, ปีที่ 1 ฉบับที่ 7 (พฤษภาคม 2523), หน้า 48-59.

กู ปรีชา นุ่นสุข, "ศึกษาอารยธรรมของนครศรีธรรมราชจากศิลาจารึกภาษา
ทมิฬ ณ วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร," ศิลปวัฒนธรรม, ปีที่ 4 ฉบับที่ 5 (มีนาคม 2526), หน้า 18-31.

กู ปรีชา นุ่นสุข, "บนเส้นทางแห่งการศึกษาจารึกภาคใต้ และศิลาจารึก
หลักที่ 24 : จากตามพหุรังศ์ศรีธรรมราช," ใน เกื่อนสิบ'26 ที่ระลึกในการจัดงาน
เทศกาลเดือนสิบ ประจำปี 2526 ของจังหวัดนครศรีธรรมราช (นครศรีธรรมราช :
จังหวัดนครศรีธรรมราช, 2526), หน้า 1-12.

¹²สุชีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์, "วรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้," วศ.สงขลา,
ปีที่ 1 ฉบับที่ 2 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2517), หน้า 98.

¹³วิเชียร ณ นคร และคนอื่น ๆ นครศรีธรรมราช (กรุงเทพฯ :
โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์, 2521), หน้า 177-270.

¹⁴วิเชียร ณ นคร และคนอื่น ๆ เรื่องเดียวกัน, หน้า 302-338 และ
433-440.

¹⁵สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, เสภาขุนช้าง
ขุนแผน (กรุงเทพฯ : ศิลปบรรณาการ, 2509), หน้า (4).

¹⁶วิเชียร ณ นคร และคนอื่น ๆ เรื่องเกิม, หน้า 271-300.

¹⁷ปรีชา นุ่นสุข, "การศึกษาเกี่ยวกับชื่อสถานที่สำคัญบนคาบสมุทรไทย :
ตะกั่วป่า ไชยา และนครศรีธรรมราช," ใน ประวัติศาสตร์และโบราณคดีนครศรีธรรมราช
ชุดที่ 3 (นครศรีธรรมราช : วิทยาลัยครุนครศรีธรรมราช, 2526), หน้า 148-149.

¹⁸กุ จิกา สาระยา, "พัฒนาการของรัฐบนคาบสมุทรไทย เน้นตามพรลิงค์
(คริสต์ศตวรรษที่ 6-13)," ใน ประวัติศาสตร์และโบราณคดีนครศรีธรรมราช ชุดที่ 3
(นครศรีธรรมราช : วิทยาลัยครุนครศรีธรรมราช, 2526), หน้า 94-118.

กุ วิเชียร ณ นคร และคนอื่น ๆ, นครศรีธรรมราชของเรา หน้า 1-2.

กุ ปรีชา นุ่นสุข, เรื่องเกิม, หน้า 146-153.

กุ O.W. Walters, "Tāmbraḷiṅga", BSOAS, XXIII, pt.II
(1960), pp. 587-607.

¹⁹ชราพงศ์ ศรีสุชาติ และอมรา ชันดีสิทธิ์, "แนวความคิดและข้อสังเกต
บางประการเกี่ยวกับก่อนประวัติศาสตร์ภาคใต้," 2524, (เอกสารอักษรสำนาน), หน้า 2.

²⁰เรื่องเดียวกัน, หน้า 2-5.

²¹พระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐ เล่มที่ 29 หน้า 188.

²²ซิลแวง เลวี กล่าวว่า คัมภีร์มิลินทปัญหารวบรวมขึ้นระยะเดียวกันกับคัมภีร์มหานิทเทศ คือ ราวพุทธศตวรรษที่ 7-8 และศาสตราจารย์นิลกันทะ ศาสทรี (Nilakanta Sastri) กล่าวว่า คัมภีร์มิลินทปัญหาแต่งเมื่อราว ค.ศ. 400 ฦ Sylvain Levy, Ptolemē le Niddesa et la Brhatkathā, " Etudes Asiatiques, II, 1952. และศาสตราจารย์ปรนะวิชาน (Paranavitana) มีความเห็นว่า คำว่า Tamali บวกกับ gam หรือ gamu ซึ่งสันสกฤตใช้ว่า grama จึงอาจจะเป็น Tamalingam หรือ Tamalingamu ในภาษาสิงหล และคำนี้เมื่อแปลเป็นภาษาบาลีก็เป็น Tambalinga และ เป็น Tāmbraḷiṅga ในภาษาสันสกฤต ฦ Senerat Paranavitana, Ceylon and Malaysia (Columbo : Lake House Investments Limited Publishers, 1966), p.99.

²³Paul Wheatley, The Golden Khersonese (Kuala Lumpur : University of Malaya Press, 1961), pp. 66, 76-77, 183, 201-202.

²⁴หมอบเจ้าสุภัทรรติศ คีตกุล, ศิลปะในประเทศไทย พิมพ์ครั้งที่ 6 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, 2522), หน้า 13.

²⁵พิริยะ ไกรฤกษ์, ศิลปะทักขิณก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 (กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, 2523), หน้า 25.

²⁶ยอร์ช เซเกส, เรื่องเคิม, หน้าเคิม.

²⁷ชูศักดิ์ ทิพย์เกษร, "คำบรรยายวิชาวิธีใช้เอกสารโบราณประกอบ วิชาโบราณคดี," บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร ภาคการศึกษาที่ 2 ปีการศึกษา 2523 โดย นายปรีชา นุ่นสุช เป็นผู้บันทึก.

²⁸ชูศักดิ์ ทิพย์เกษร และระเณม แก้วคล้าย, เรื่องเดิม, หน้าเดิม.

²⁹กู ปรีชา นุ่นสุช, "จารึกหุบเขาของคอย : หน้าใหม่ของประวัติศาสตร์ ภาคใต้," ศิลปวัฒนธรรม, ปีที่ 1 ฉบับที่ 7 (พฤษภาคม 2523), หน้า 48-59.

พ. M.C. Chand Chirayu Rajani, Scientific Evidence in the Sri Viyaya Story, 1981, (Type-written), pp. 12-15.

กู ปรีชา นุ่นสุช, หลักฐานทางโบราณคดีในภาคใต้ของประเทศไทยที่เกี่ยวกับอาณาจักรศรีวิชัย, หน้า 113-119.

กู ไมเคิล ไรท์, "ศิลปะจารึกหลักที่พบใหม่ (ของเขาคอย) กับประวัติศาสตร์ศรีวิชัย," ศิลปวัฒนธรรม, ปีที่ 3 ฉบับที่ 9 (กรกฎาคม 2525), หน้า 18-19.

³⁰ยอร์ช เซเคส์, เรื่องเดิม, หน้า 36-37.

³¹กู มานิต วัลลิโภคม, "ศรีธรรมมาโคกมหาราช," อนุสาร อ.ส.ท., ปีที่ 18 ฉบับที่ 9 (เมษายน 2521), หน้า 16-18.

³²เรื่องเดียวกัน, หน้า 18.

³³เรื่องเดียวกัน.

34. หม่อมเจ้าสุภัทรทิศ ดิศกุล, "อาณาจักรศรีวิชัย," ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์นครศรีธรรมราช ครั้งที่ 2 : ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจและสังคมของนครศรีธรรมราช (นครศรีธรรมราช : วิทยาลัยครุนครศรีธรรมราช, 2526), หน้า 55-71.

ก. นานิต วัลลิโภคม, "สภาพของอาณาจักรต่าง ๆ ในภาคใต้ของประเทศไทยก่อนศรีวิชัยมีอำนาจ," ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์และโบราณคดีศรีวิชัย (กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, 2525), หน้า 65-91.

ก. สืบแสง พรหมบุญ, "การบันทึกหลักฐานต่าง ๆ เกี่ยวกับศรีวิชัย," ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์และโบราณคดีศรีวิชัย (กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, 2525), หน้า 92-95.

ก. ชิตา สาระยา, เรื่องเดิม, หน้าเดิม.

ก. ศรีศักร วัลลิโภคม, "พัฒนาการของบ้านเมืองในภาคใต้ของประเทศไทยในสมัยศรีวิชัย," ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์และโบราณคดีศรีวิชัย (กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, 2525), หน้า 134-142.

ก. สุเนตร ชุตินธรานนท์, "สภาพการ เมืองของศรีวิชัย," ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์และโบราณคดีศรีวิชัย (กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, 2525), หน้า 143-148.

ก. ประเสริฐ ณ นคร, "อักษร ภาษา และจารึกสมัยศรีวิชัย," ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์และโบราณคดีศรีวิชัย (กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, 2525), หน้า 157-170.

กู พริยะ ไกรฤกษ์, ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับแบบศิลปะในประเทศไทย :
คัดเลือกจากพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ สาขาสวนภูมิภาค (กรุงเทพมหานคร :
 กรมศิลปากร, 2520), หน้า 17-18.

กู Stanley J. O'Conner, "Tambralinga and the Khmer
 Empire," JSS, Vol.63, pt.I (January 1975), pp.161-165.

กู M.C. Subhadradis Diskul, The Art of Śrīvijaya (Kuala
 Lumpur : Oxford University Press, 1980)

กู M.C. Subhadradis Diskul, "A Short History of the
 Srivijaya Kingdom and Its Art in Southern Thailand," SPAFA
(SEAMEO Project in Archaeology and Fine Arts) Final Report
Workshop on Research on Srivijaya, Jakarta, March 12-17, 1979,
 (Jakarta : SEAMEO, 1979), Appendix 3 d.

กู ประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์, "ตามพรลิงค์," วิทยานพนธ์ปริญาโท
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2523.

กู หม่อมเจ้าจันทร์จิรายุ รัชนี, "นครศรีธรรมราชในสมัยศรีวิชัย,"
 ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์นครศรีธรรมราช (นครศรีธรรมราช : วิทยาลัยครู
 นครศรีธรรมราช, 2521), หน้า 81-88.

กู ชรรพาส พานิช, ประวัติศาสตร์พุทธศาสนาสมัยศรีวิชัย (กรุงเทพฯ :
 แพรพิทยา, 2521), หน้า 1-287.

กู ชรรพาส พานิช, พนม ทวารวดี ศรีวิชัย (นครหลวงกรุงเทพธนบุรี :
 แพรพิทยา, 2515), หน้า 1-329.

ก. พระครูอินทปัญญาจารย์ (พุทธทาส อินทปัญโญ), แนวสังเขปของโบราณคดี
รอบอ่าวมาบายน (สุราษฎร์ธานี : คณะกรรมการจังหวัดสุราษฎร์ธานีและคณะกรรมการ
อำเภอไชยา, 2493), หน้า 1-80.

ก. Beechari, "Report on Research on Śrīwijaya," SPAFA
Final Report Workshop on Research on Śrīvijaya, Jakarta,
March 12-17, 1979, (Jakarta : SEAMEO, 1979), Appendix 3a.

ก. Janice Stargardt, "The Satingpra Civilization and
Its Relevance to Srivijayan Studies," SPAFA Final Report
Consultative Workshop on Archaeological and Environmental
Studies on Srivijaya (I-W2A), Indonesia, August 31-September 12,
1982, (Jakarta : SEAMEO, 1982), Appendix 4b.

ก. Phaseek Indraweeth, "A Study on Local Ceramics of
Southern Thailand and Their Relations to Dvaravati and Srivijayan
Culture," SPAFA Final Report Consultative Workshop on Archaeological
and Environmental Studies on Srivijaya (I-W2A), Indonesia,
August 31-September 12, 1982, (Jakarta : SEAMEO, 1982), Appendix
3 c.

ก. Janice Stargardt, "Kendi Production at Kek Meh,
Sengkha Province, and Srivijayan Trade in the 11 th Century,"
SPAFA Final Report Consultative Workshop on Archaeological and
Environmental Studies on Srivijaya (T-W3), Bangkok and South
Thailand, March 29-April 11, 1983, (Bangkok : SEAMEO, 1983),
pp. 181-189.

๗ Tatsuro Yamamoto, "Reexamination of Historical Texts Concerning Srivijaya," SPAFA Final Report Consultative Workshop on Archaeological and Environmental Studies on Srivijaya (T-W3), Bangkok and South Thailand, March 29 April 11, 1983, (Bangkok : SEAMEO, 1983), pp. 171-179.

๘ John N. Miksic, "Srivijaya : Political, Economic, and Artistic Frameworks for Analysis," SPAFA Final Report Consultative Workshop on Archaeological and Environmental Studies on Srivijaya (T-W3), Bangkok and South Thailand, March 29-April 11, 1983, (Bangkok : SEAMEO, 1983), pp. 195-206.

๙ Satyawati Suleiman, "The Role of the Sailendras in Srivijaya," SPAFA Final Report Consultative Workshop on Archaeological and Environmental Studies on Srivijaya (T-W3), Bangkok and South Thailand, March 29-April 11, 1983, (Bangkok : SEAMEO, 1983), pp. 61-65.

๑๐ เชมชาติ เทพไชย, "หลักฐานใหม่เกี่ยวกับการเดินเรือสมัยศรีวิชัยที่แหลมโพธิ์," ใน ประวัติศาสตร์และโบราณคดีนครศรีธรรมราช ชุดที่ 2 (นครศรีธรรมราช : วิทยาลัยครุณครศรีธรรมราช, 2525), หน้า 254-266.

³⁵๑๑ ศูนย์วัฒนธรรมภาคใต้ วิทยาลัยครุณครศรีธรรมราช, เรื่องเดิม, หน้า 14-18.

๑๒ พลโทคำเนิร เลชะกุล, "นครศรีธรรมราชสมัยสุโขทัย (พ.ศ. 1700-2000)," ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์นครศรีธรรมราช (นครศรีธรรมราช : วิทยาลัยครุณครศรีธรรมราช, 2521), หน้า 141-161.

ดู ทวี อนุภักดิ์, "นครศรีธรรมราชสมัยกรุงศรีอยุธยา," ใน รายงานการ
สัมมนาประวัติศาสตร์นครศรีธรรมราช (นครศรีธรรมราช : วิทยาลัยครุ นครศรีธรรมราช,
2521), หน้า 187-202.

ดู น้อม อุประมัย, "นครศรีธรรมราชสมัยกรุงศรีอยุธยา," ใน รายงานการ
สัมมนาประวัติศาสตร์นครศรีธรรมราช (นครศรีธรรมราช : วิทยาลัยครุ นครศรีธรรมราช,
2521), หน้า 174-186.

ดู เณิก บุญเยี่ยม, "นครศรีธรรมราชสมัยกรุงธนบุรี," ใน รายงานการ
สัมมนาประวัติศาสตร์นครศรีธรรมราช (นครศรีธรรมราช : วิทยาลัยครุ นครศรีธรรมราช,
2521), หน้า 210-268.

ดู สงบ ส่งเมือง และวิศักดิ์ จันทน์, "ความสัมพันธ์ระหว่างกรุงธนบุรี
กับหัวเมืองนครศรีธรรมราช," ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์นครศรีธรรมราช
(นครศรีธรรมราช : วิทยาลัยครุ นครศรีธรรมราช, 2521), หน้า 269-289.

ดู ญูวุฒิ สุทธิสงคราม, "นครศรีธรรมราชสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น," ใน รายงาน
การสัมมนาประวัติศาสตร์นครศรีธรรมราช (นครศรีธรรมราช : วิทยาลัยครุ นครศรีธรรมราช,
2521), หน้า 290-295.

ดู ประสิทธิ์ รุ่งเรืองรัตนกุล, "สภาพเศรษฐกิจของนครศรีธรรมราชสมัยสุโขทัย
ถึงรัตนโกสินทร์," ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์ครั้งที่ 2 : ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ
และสังคมของนครศรีธรรมราช (นครศรีธรรมราช : วิทยาลัยครุ นครศรีธรรมราช,
2526), หน้า 256-274.

36' หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ. 2000
(กรุงเทพมหานคร : คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย สำนักนายกรัฐมนตรี, 2522),
หน้า 3.

37' เรื่องเดียวกัน, หน้า 4.

38' เรื่องเดียวกัน, หน้า 5.

39' เรื่องเดียวกัน, หน้า 5-6.

40' เรื่องเดียวกัน, หน้า 7.

41' เรื่องเดียวกัน, หน้า 7-8.

42' เรื่องเดียวกัน, หน้า 9.

43' Paul Wheatley, The Golden Khersonese (Kuala Lumpur :
University of Malaya Press, 1966), p.77.

44' Adolf Walay, A Pageant of India (London : Constable and
Company Ltd., 1927), pp. 22-30.

45' ประชุม ชุมเพ็งพันธ์ุ, โยธา-สุราษฎร์ธานี (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
การสยามการพิมพ์, 2519), หน้า 30-47.

46' H.G. Quaritch Wales, Malay Peninsular in Hindu Times
(London : Bernard Quaritch Ltd., 1976), p.22.

47' มาสุข อินทราวุธ, รูปเคารพโบราณนาบินตุ (กรุงเทพมหานคร :
ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2524), หน้า 2-32.

48' เรื่องเดียวกัน, หน้า 20-27.

49 A. L. Basham, The Wonder That Was India (London : Sidgwick and Jackson, 1956), p.32.

50 สุวิทย์ ทองศรีเกตุ, "การศึกษาวิเคราะห์พิธีกรรมของศาสนาพราหมณ์ที่มีต่อ
พฤติกรรมทางศาสนาของพุทธศาสนิกชนในจังหวัดนครราชสีมา," วิทยานิพนธ์
ปริญญาโท บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, 2524, หน้า 14-21.

51 Julius Eggeling (tr.), "The Sapatha Brahmana," Vol. 26,
in The Sacred Books of the East Series (Delhi : Motilal Banarsidass, 1964)
pp. X-XL.

52 J.N. Rarguhar, An Outline of the Religion Literature of
India (Delhi : Motilal Banarsidass, 1968), p.78.

53 James Hasling (ed.), Encyclopaedia of Religion and Ethics
(London : T & T Clark, 1909), p.810.

54 John Dowson, A Classical Dictionary of Hindu Mythology
and Religion (Delhi : Lyal Book Depot, 1976), p.56.

55 Julius Eggeling (tr.) "The Satapatha Brahmana," Vol.44,
in The Sacred Books of the East Series (Delhi : Motilal
Banarsidass, 1964), p.27.

56 H.H. Wilson, The Vishnu Purana (Delhi : Panti and Pustak,
1961), p.469.

57 Ananda Coomarasavamy, The Dance of Shiva (Delhi : Asia Publishing House, 1956), pp. 73-74.

58 A Board of Scholars, The Siva-Purana (Delhi : Motilal Banarsidass, 1970), p.5.

59 Ibid. p.69.

60 David B. Guralnik (ed.), webster's New world Dictionary (New York : The World Publishing House, 1970), p. 1960.

61 Ibid., p.509.

62 Haridass Bhattacharyya (ed.), The Cultural Heritage of India (Calcutta : The Rama-Krishna Mission Institute Culture, 1966), p. 212.

63 Ibid., p. 213.

64 Arthur Avalon, Tantra of the Great Liberation (London : Luzac and Company, 1913), pp.XCII-XCIV.

65 Sir James Frazer, The Golden Bough (London : Macmillan Co. Ltd., 1959), p.52.

66 S.Radhakrishnan, Indian Philosophy (London : George Allen and Unwin Ltd., 1966), p. 675.